

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Υφηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας

Η ΠΑΛΑΙΩΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ

Ἡ διαρκὴς ροὴ πού ἀποτελεῖ τὴν κατὰ τὸν Bergson μοναδικὴν πραγματικότητα τοῦ ψυχικοῦ βίου δὲν φαίνεται, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀπολύτως ἐναρμονιζομένη πρὸς ὀρισμένες νοητικὰς χρονικὰς κατηγορίας ὑποκειμενικῶς κατ' ἀρχὰς διαιτυπούμενας. Αἱ χρονικαὶ κατηγορίαι τοῦ πρὸς, τοῦ κατὰ, καὶ τοῦ μετὰ¹, πού τόσον σημαντικὸν ρόλον παίζουν εἰς τὴν διάνοησιν, αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀκατάσχετον ροὴν κατατέμνουσι κατηγορικῶς. Εἰς τὸ συνεχὲς τῆς διαρκείας, ἡ νόησις διακρίνει ὑποκειμενικῶς τομὰς πού καθορίζουσι μικροτέρας διαρκειακὰς ἐνότητας συμφώνως πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους θεωρήσεις εἰς τὰς ὁποίας ἡ ψυχικὴ δραστηριότης ἀρέσκειται συχνάκις, καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ μικρογραφίας τῆς ἐν γένει θεωρουμένης καθόλου διαρκείας, καθισταμένης οὕτω περισσότερον συγκεκριμένης. Ἡ συγκεκριμενοποίησις τῆς διαρκείας τελειοῦνται διὰ τῆς θεωρήσεως τῶν φυσικῶν μεταβολῶν πού ὑφίστανται ὀρισμένα νοητικὰ ἀντικείμενα ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα, παραμένοντα κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν τμήμα σχεδὸν ἀμετάβλητα, παρέχοντα οὕτω, διὰ τῆς σχετικῆς τῶν μεταβλητικῆς ἀκαμψίας, τὴν δυνατότητα ἀξιολογικῆς ἐκτιμήσεως τῆς μεταβλητότητος τῶν πρώτων, δυναμένης νὰ ὀρισθῇ διὰ τῆς ἐννοίας τῆς παλαιώσεως. Εἶναι ὅμως ἡ παλαιώσις ἡ μόνη ἐκδήλωσις, τὸ μόνον σχῆμα τῆς μεταβλητότητος; Κατ' ἀντίστροφον πρὸς αὐτὴν φορὰν φαίνεται βαίνουσα ἡ ἐξέλιξις, ἀλλ' ἐνῷ αὕτη ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν ἀντικειμενικὴν θεώρησιν τοῦ κόσμου, μορφὴν μεταβλητότητος κατ' οὐδὲν ἐπηρεάζουσαν τὴν ὑποκειμενικὴν σκέψιν, ἀντιθέτως ἡ παλαιώσις εἶναι καὶ ὑποκειμενικὴ θεώρησις τοῦ μεταβλητοῦ ἥτοι ἐπὶ τοῦ ἐκάστοτε ἀντικειμένου τῆς νοήσεως προβολὴ τῆς ὑποκειμενικῆς διαρκείας. Ἡ ἰδέα τοῦ αἰωνίου, ὡς ἄλλωστε καὶ ἡ τοῦ ἀπολύτου, εἶναι φυσικὰ αἱ μόναι, βάσει τῶν ὁποίων ἀξιολογοῦμεν τελεσιδικίως τὸ σχετικὸν τῆς ψυχικῆς ἡμῶν διαρκείας, εἶναι ὅμως καὶ παραμένουν πάντοτε ὑπερβατικά, ὥστε, διὰ τὴν ἐπὶ πρακτικωτέρου πῶς πεδίου ἀξιολόγησιν αὐτῆς νὰ ὑφίσταται

1. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Χρονικαὶ καὶ καιρικαὶ κατηγορίαι, ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλ. Σχολ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, τ. ΙΑ', 1960 - 1961, σσ. 412 - 436.

ἀνάγκη προσεταιρισμοῦ ὀρισμένων μερικωτέρας καὶ μὴ ὑπερβατικῆς σημασίας ἔννοιῶν. Ἡ ἔννοια τῆς παλαιώσεως, ὀριζομένη ὡς μετάβασις ἀπὸ τοῦ νέου εἰς τὸ παλαιόν, προϋποθέτει ὑποκειμενικὴν θεώρησιν τῶν νοητικῶν ἀντικειμένων, διὸ καὶ ἡ σημασία της εἶναι ὄχι μόνον γενικώτερον μεταφυσική, ἀλλὰ καί, εἰδικώτερον, ψυχολογική. Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς αὐτὸν θὰ ἦτο ἐνδεδειγμένον νὰ ἐρευνήσωμεν διαδοχικῶς τὴν ἀντικειμενικότητα καὶ τὴν ὑποκειμενικότητα τῆς παλαιώσεως πρὶν ἢ ἐπιχειρήσωμεν ἀξιολόγησιν αὐτῆς ἐν γένει.

Α'

Ὅριζοντες ἀνωτέρω τὴν παλαιώσιν ὡς μετάβασιν ἀπὸ τοῦ νέου εἰς τὸ παλαιόν, εἰσγάγομεν δύο ὅρους πού ἐμφανίζονται ὡς ἐνάντιοι πρὸς ἀλλήλους. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐναντιώσεως τοῦ παλαιοῦ πρὸς τὸ νέον ἀνάγεται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὸ γενικὸν πρόβλημα τῶν ἐναντίων ἔννοιῶν καὶ ἀντικειμένων. Τοῦ προβλήματος αὐτοῦ πρώτην μνείαν ποιεῖται ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία διὰ τοῦ Ἡρακλείτου, ὕστερον δὲ διὰ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἐπηρεάσαντος καὶ τὴν Ἱπποκράτειον ἱατρικὴν σχολήν¹. Τῆς ἐπιδράσεως ταύτης ἔχομεν μαρτυρίαν τὸν λόγον τοῦ ἱατροῦ Ἐρυξιμάχου εἰς τὸ πλατωνικὸν Συμπόσιον, εἰς τὸ ἀνθρωπολογικὸν μέρος τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου ὡς καὶ εἰς τὸ Ζ' βιβλίον τῶν Νόμων. Ὅπωςδὴποτε, παρὰ Πλάτωνι ἡ θεωρία τῶν ἀντιθέτων ἐκτίθεται κυριώτατα εἰς τὸν Φίληβον, ἐνθα ἐπιχειρεῖται καὶ ἡ πρώτη μεταφυσικὴ συστηματοποίησις τῆς μείξεως αὐτῶν, τελειότερον διατυπωμένη εἰς τὸ κοσμολογικὸν μέρος τοῦ Τιμαίου². Εἰς τὴν ἀριστοτέλειον διδασκαλίαν «Περὶ κατηγοριῶν», τὰ ἐναντία δὲν ἐμφανίζονται πλέον, ὡς παρὰ Πλάτωνι, μὲ τὴν σημασίαν ἐκείνην πού τοὺς ἀπέδιδεν ἡ προσωποκρατικὴ φιλοσοφία, ἥτοι μὲ σημασίαν δυναμικὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν τάσιν των νὰ ὑπερβῶν τὸ στάδιον τῆς μετὰ τῶν ἀντιθέσεως διὰ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν φύσεως εἰς στάδιον ταύτης προσεγγίζον πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἄλλων (καὶ δὴ κατὰ τρόπον ὅλων πολὺπλοκον, προϋποθέτοντα δημιουργικὴν ἐπέμβασιν — ἀντίθετον καθ' ἑαυτὴν πρὸς τὴν τοῦ ἀναξαγορείου Νοῦ, προβαίνοντος εἰς ἀπομόνωσιν ὁμοιομερειῶν³ — διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται μείξις τῶν ἀντιθέτων μετὰ προηγουμένου μείγματος αὐτῶν), ἀλλὰ μὲ σημασίαν στα-

1. Πβ. τοῦ αὐτοῦ, *La musique dans l'œuvre de Platon*, Paris, P.U.F., 1959 (Bibl. de Philos. contemp.), σελ. 100, σημ. 5, σελ. 106, σημ. 1, σελ. 333-342, 361-365.

2. Πβ. τοῦ αὐτοῦ, *Μουσικὴ κίνησις καὶ ψυχολογία ἐν τοῖς ἐσχάτοις πλατωνικοῖς διαλόγοις*, ἐν Ἀθηνᾶ, τ. 64, 1960, σσ. 194-208.

3. Πβ. τοῦ αὐτοῦ, *La critique d'Anaxagore chez Moréri et Baxley*, ἐν *Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines d'Aix*, τόμ. 34, 1960, σσ. 19-32.

τικὴν ἀναφερομένην εἰς κατάστασιν ἐνεστῶσαν τῶν ἐκάστοτε ἐναντίων στοιχείων, ἄνευ τελεολογικῆς τινὸς ἀναφορᾶς¹. Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει πλείονας σημασίας ἐναντιότητος, δυνάμενας νὰ ὑπαχθοῦν ὑπὸ δύο κυρίως κατηγορίας, τὰς ὁποίας θὰ ὀνομάσωμεν ἀντιστοίχως *οὐσιαστικὴν καὶ γενετικὴν*. Εἰς τὴν πρώτην, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐννοιῶν, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν πρῶτον τὰς ποιοτικῶς διαφόρους ἐννοίας τῶν ὁποίων ἡ ἀντίθεσις γίνεται αἰσθητὴ κατ' ἄμεσον τρόπον, διὰ τινος μέσφ τῶν αἰσθήσεων παρεχομένης ἐνοράσεως, ὡς τὸ ξηρὸν καὶ τὸ ὑγρὸν, τὸ φωτεινὸν καὶ τὸ σκοτεινόν, κ.ο.κ. Ὑστερον, τὰς ἐννοίας ποὺ ἀπάγονται μὲν ποιοτικῶς εἰς τὸ αὐτὸ γένος, διαφέρουν ὅμως ἐμφανῶς μεταξὺ τῶν κατὰ τὸν μέγιστον δυνατόν βαθμόν, ὁμιλοῦντες οὕτω περὶ ἐναντιότητος πρῶτας καὶ ἐσπέρας, βορείου καὶ νοτίου γῆινου πόλου κλπ. Κατὰ τρίτον λόγον, τὰς ἐννοίας ἐκεῖνας ποὺ, παρουσιάζουσαι εἰδοποιὸν χαρακτῆρα, κεῖνται ἐπὶ ἀξιολογικῆς νοητῆς κλίμακος τῆς ὁποίας κατ' ἀρχὴν κατέχουν τοὺς δύο ἄκρους βαθμούς, ἐπιδέχονται ὅμως ἐκ τῶν ὑστέρων διαβαθμίσεις, ὡς λ.χ. τὰς ἐννοίας τοῦ ταχέος καὶ τοῦ βραδέος, ἐχούσας τὸν εἰδοποιὸν χαρακτῆρα τῆς κινήσεως, ἐννοίας ποιοτικῶς διαφόρου πρὸς τὴν τῆς στάσεως (ὑπαγομένην οὕτω εἰς τὴν πρώτην περιγραφεῖσαν ἀνωτέρω περιπτώσιν ἐναντιότητος). Ἐπὶ τοῦ «τεχνικοῦ» πάλιν ἐπιπέδου τῶν κρίσεων, διαπιστοῦται ἐναντιότης μεταξὺ δύο κρίσεων ὀλικῶν, μιᾶς ἀποφατικῆς καὶ μιᾶς καταφατικῆς, ἀποκλειουσῶν ἀλλήλας καθ' ὅσον ὅταν ἡ μία εἶναι ἀληθὴς ἡ ἑτέρα εἶναι ψευδής, χωρὶς ὅμως καὶ τὸ ἀντίθετον νὰ ἰσχύη. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν ἐννοιαὶ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς κινήσεις ἐχούσας ἀντιθέτους φορὰς, ὡς αἱ ἐννοιαὶ τῆς ἀνόδου καὶ τῆς καθόδου, τῆς μεταβάσεως καὶ ἐπιστροφῆς, τέλος δέ, μεταβολαὶ δι' ὧν συγκεκριμενοποιοῦνται ἐναντίαι κινήσεις ἢ γενετικαὶ καταστάσεις, τῶν ὁποίων ἐκάστη ἔχει ὡς σημεῖον ἀφίξεως ἢ κατευθύνσεως, ὅ,τι διὰ τὴν ἄλλην εἶναι σημεῖον ἀφειρηρίας ἢ προελεύσεως εἴτε πράγματι διατυπωμένης εἴτε ὑποτιθεμένης.

Αὗται φαίνεται νὰ εἶναι αἱ μόναι δυνατόι ἀπλαῖ σχέσεις ἐναντιότητος μεταξὺ ἐννοιῶν ἢ καταστάσεων. Μετὰ τὴν διαπίστωσιν ταύτην, ὠθοῦμεθα νὰ κατατάξωμεν τὴν σχέσιν μεταξὺ νέου καὶ παλαιοῦ εἰς ἓνα τῶν ἀνωτέρω τύπων. Δὲν δυνάμεθα ὅμως ἐκ τῶν προτέρων τὴν κατάταξιν αὐτὴν νὰ θεωρήσωμεν εὐκόλον καὶ ἀπλὴν. Ὁρίσαμεν τὴν παλαιώσιν ὡς *μετάβασιν* ἀπὸ τοῦ νέου εἰς τὸ παλαιὸν καὶ ὡς ἐκ τούτου τὴν σχέσιν ἐναντιότητος πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ οὐσιαστικῶς καὶ γενετικῶς ἐν ταύτῃ. Τοῦτο βεβαίως θὰ καταστῇ σαφέστερον ἐκ τῆς περαιτέρω ἐξετάσεως τῶν ἐν λόγῳ ἐννοιῶν, δυνάμεθα ὅμως καὶ ἀπὸ τοῦδε νὰ ἀποκλείσωμεν ὠρισμένον τύπον ἐναντιότητος ὑπὸ τὸν ὁποῖον θὰ ἤθελε θεωρηθῇ ὑπακτέον. Ἀπὸ ἀπόψεως οὐσιαστικῆς

λοιπόν, ἡ σχέσις νέου καὶ παλαιοῦ δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὸν πρῶτον τύπον ἐναντιότητος, διότι οὗτος προϋποθέτει ποιοτικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν εἰς αὐτὸν ὑπαγομένων, ἀλλ' εἰς τὸν δεύτερον καὶ τὸν τρίτον συγχρόνως, ὡς συνάρτησις αὐτῶν, καθ' ὅσον ἡ παλαιώσις προϋποθέτει οὐσιαστικὴν καὶ ποιοτικὴν ταυτότητα τοῦ θεωρουμένου ἀντικειμένου, ἀλλὰ καὶ μίαν καθ' ὥρισμένην κλιμάκωσιν μεταβάσιν ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην. Τοιοῦτοτρόπως, ἐὰν αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς *μεταβολή*, εἶναι μεταβολὴ ἀπλῆς κατευθύνσεως, καὶ δὴ ἔχουσα ἀρνητικὸν ἐξελικτικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' ἐν ταυτῷ καὶ μεταβολὴ διττὴ κατὰ τοῦτο, ὅτι ὅσα ἐν χρόνῳ νέα χαρακτηριστικὰ ἀποκτῶ τὸ παλαιούμενον, ἐπὶ τοσοῦτον καθίσταται παλαιόν. Ἐνῷ δηλαδὴ χρονικῶς ὑπάρχει πρόσκτησις νέων στοιχείων, ἐν τούτοις κατ' οὐσίαν τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀκριβῶς συντείνουν εἰς ἀρνητικὴν τοῦ ἀντικειμένου ἐξέλιξιν, ἀψηφούσαν τῆς καθαρᾶς ἐξελίξεως τὴν ἔννοιαν. Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατόν ἐξελισσόμενον ἐν χρόνῳ τὸ παλαιούμενον νὰ ἐξελίσσεται κατὰ φορὰν ἀντίθετον τῆς τοῦ χρόνου; Πῶς εἶναι δυνατόν, ἀντὶ ν' ἀνανεοῦται ἐξελισσόμενον, νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὸ παρελθόν; Καὶ πῶς ἐξηγεῖται ἡ τάσις αὕτη, ἂν μὴ ὡς ἀντίστασις τῆς οὐσίας κατὰ τῆς ροῆς τοῦ χρόνου; Διότι εἶδομεν ὅτι ὑπάρχει ποιοτικὴ ταυτότης παλαιοῦ καὶ νέου προσδιορίζουσα τὸ οὐσιαστικῶς ἀμετάβλητον τοῦ παλαιουμένου, τὸ ὁποῖον, διὰ τῆς παλαιώσεώς του, *προσαρμόζεται* εἰς τὴν ἐξελικτικῶς βαίνουσαν χρονικὴν φορὰν. Τὸ πρόβλημα τῆς παλαιώσεως εἶναι λοιπὸν ὀντολογικὸν ὅσον καὶ ψυχολογικόν, ἀντικειμενικὸν ὅσον καὶ ὑποκειμενικόν. Τὸ μὲν, διότι ἀφορᾷ εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ὄντος νὰ παραμείνῃ οἷον εἶναι, *δυναμικῶς*, ἵνα μὴ παρασρῶθῃ ὑπὸ τοῦ χρονικοῦ γίγνεσθαι, ὡς ὁ κωπηλάτης, ἐπιθυμῶν νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην ὀρητικοῦ ποταμοῦ κωπηλατεῖ μὲ κατεύθυνσιν ὅχι τὴν ὄχθην ταύτην μόνον ἀλλὰ καὶ ἀντίθετον τῆς φορᾶς τοῦ ρεύματος, διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ αὐτό. Τὸ δέ, διότι ἡ τοιαύτη μεταβολὴ ἔχει σημασίαν διὰ τὸν ἐν τῷ κόσμῳ προσανατολισμόν μας. Προέχει λοιπὸν κατὰ ταῦτα νὰ συλλάβωμεν τὸ βαθύτερον νόημα τῆς παλαιώσεως ἐξετάζοντες τοὺς νόμους ποὺ τὴν διέπουν.

Ὅμιλοῦντες περὶ νόμων τῆς ἀρνητικῆς παλαιωτικῆς ἐξελίξεως, κατ' ἀνάγκην πρέπει ν' ἀναφερθῶμεν ἐκ παραλλήλου καὶ πρὸς τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως τοὺς νόμους. Ἀπὸ τοῦ Laplace (1749-1827) ὑπερίσχυεν ἡ ἀποψις τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κόσμου ἀπὸ τινος ἀρχικοῦ νεφελώματος διὰ συμπυκνώσεως ταυτοχρόνου πρὸς ὥρισμένον διαφορισμὸν τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ὕλης, τῶν ὁποίων ἡ σύγχρονος ἡμῶν φυσικὴ ἐπιστήμη προσπαθεῖ νὰ διαπιστώσῃ τὴν ταυτότητα, καίτοι ἡ ἰδία ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ἀληθείας τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως¹, μὴ δυναμένη ν' ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἐνότητος ἢ τῆς δυαδι-

1. Βλ. ἐνδεικτικῶς L. de Broglie, *Matière et lumière*, Paris, A. Michel, 1937, σσ. 79-84.

κότῃτος μάξης καὶ ἐνεργείας¹, οὔτε ἐξ ἄλλου περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ φυσικῆς νομοτελείας, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς μικροφυσικῆς². Καὶ ἂν εἰσέτι ὑπάρχῃ «ἐξέλιξις», αὕτη συντελεῖται, ὑφ' ἧς τουλάχιστον μορφὰς εἶναι δυνατὸν ἡμεῖς νὰ τὴν γνωρίσωμεν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ὑποπίπτῃ καὶ εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψίν μας καὶ νὰ εἶναι ἀνάγκη ἡ νόησις νὰ χωρῇ ἐμμέσως εἰς διαπίστωσιν αὐτῆς, τόσον ὡς πρὸς τὸν ὕλικὸν κόσμον ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸν ἔμβιον τοιοῦτον, θεωρούμενον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν τῆς ζωῆς ἐν τῇ ἀλύσει τῶν ἀπειραρίθμων γενεῶν δι' ὧν ἡ ζωὴ συνεχῶς μεταβιβάζεται. Περὶ τούτων ὄλων ἡ Μικροφυσικὴ καὶ ἡ Γενετικὴ μόνον ἐνδείξεις παρέχουν. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἀτομικῶν ὀργανικῶν μορφῶν. Διότι ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου ἡ ἀπλὴ ἐμπειρία, συστηματοποιουμένη διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς παρατηρήσεως, εἶναι εἰς θέσιν νὰ παρὰ σῃ στοιχεῖα ἱκανὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς ἕνα βιολογικὸν ὄρισμὸν τῆς ζωῆς, θεωρουμένης ὡς συνόλου παντοίων φαινομένων, θρεπτικῶν καὶ ἀναπαραγωγικῶν κυρίως, τὰ ὅποια, προκειμένου περὶ ὀργανικῶν ὄντων, παρατηροῦνται ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἢ καὶ αὐτῆς τῆς γονιμοποιήσεως μέχρι τοῦ θανάτου, καὶ τὰ ὅποια διαφορίζουν τὸν ἔμβιον ὀργανισμόν ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης διὰ τὸ αὐθόρμητον τῆς κινήσεως, τὴν ἐρεθιστικότητα, τὴν ὀργανικὴν ὕφην, τὴν βαθμοῦ ἀφομοίωσιν καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴν³. Προκειμένου περὶ ὀρισμένου βαθμοῦ ὀργανικότητος ἰδίᾳ, παρατηρεῖται γέννησις, ἀνάπτυξις καί, προσηγηθείσης τῆς ἀναπαραγωγικῆς δραστηριότητος αὐτοῦ πρὸς διαιώνισιν τοῦ εἶδους, θάνατος τοῦ ὀργανισμοῦ, φαινόμενον φυσιολογικόν, καίτοι ὑπὸ τινῶν⁴ τοῦτο ἡμφεσβητήθη. Ὅπως δὲ ποτε, ἐκτὸς ἂν ὀφείλῃται εἰς ἀτύχημα ἔχον ἐξωτερικὴν αἰτίαν, ὁ θάνατος ἀποτελεῖ φυσικὴν συνέπειαν τοῦ γήρατος τὸ ὁποῖον τρόπον τινὰ προετοιμάζει τὸ σῶμα διὰ τὴν ἔλευσιν ἐκείνου. Εὐρισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς βιολογικῆς καμπύλης ἀναπτύξεως καὶ ἀφανισμοῦ, γενέσεως, ἀλλὰ καὶ φθορᾶς ταυτοχρόνως. Προκειμένου περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Lecomte du Noüy⁵

1. Πβ. κατωτέρω, σελ. 423 καὶ σημ. 1.

2. Πβ. L. de Broglie, La physique quantique restera-t-elle indéterministe? ἐν Bull. de la Société française de Philosophie, 1953, σσ. 135-173. Πβ. J. Ullmo, La mécanique quantique et la causalité, ἐν Revue Philos., juillet-décembre 1949. Πβ. Fr. Perrin, L'abandon du Déterminisme fondamental, ἐν Bulletin de la Soc. française de Philos., 1949, 28 mai, Paris, ἐκδ. A. Colin.

3. Κατὰ τὸν M. Caullery, Les étapes de la biologie, Paris, P.U.F., 1941, τὸ παρὸν στάδιον τῆς βιολογίας χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς ἀμέσου ἀναγωγῆς τῶν στοιχειωδῶν ζωτικῶν φαινομένων εἰς φυσικοχημικοὺς μηχανισμούς. Πβ. J. Alexander, Life, New-York, Reinhold, 1948, ἐνθα ἡ ζωὴ ἀνάγεται εἰς χημικὴν κατάλυσιν.

4. Ὡς τοῦ S. Metelnikov, La lutte contre la Mort, ποὺ ἀποδίδει τὸν θάνατον εἰς ἀτύχημα τοῦ ὀργανισμοῦ.

5. Le Temps et la vie, σελ. 241.

ἔδειξε, κατόπιν τῶν παρατηρήσεων εἰς τὰς ὁποίας προέβη ἐπὶ τοῦ χρόνου ἐπουλώσεως τῶν τραυμάτων, κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον¹, ὅτι, ἐπειδὴ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς ὁ ὀργανισμὸς ὑφίσταται πολὺ μεγαλυτέρας ἀλλοιώσεις ἢ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αὐτῆς, ὁ ἀστρικός χρόνος διὰ τὸν παῖδα τῶν δέκα ἐτῶν κυλᾷ τετράκις βραδύτερον ἢ διὰ τὸν ἄνδρα τῶν πεντήκοντα². Βλέπομεν ὅτι, ἀπὸ τοῦ παιδίου μέχρι τοῦ γέροντος, ὑφίσταται μία συνέχεια ὀργανικῶν μεταβολῶν κατ' ἀρχὰς ἐντονώτερον, ὕστερον δὲ βαθμιαίως ὁλονέν περισσότερον αὐτῶνς ἐκδηλουμένων, τῶν ὁποῖαν τὰς δύο φάσεις, τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς παρακμῆς εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν ἐνιαίως, ἥτοι ὡς παλαιώσιν τοῦ ὀργανισμοῦ, ταχείαν κατ' ἀρχάς, ἐπιβραδυνομένην ἀργότερον, πρὶν ἢ σταματήσῃ τελείως μὲ τὸν θάνατον. Καὶ αὕτη ἡ ἀνάπτυξις δὲν εἶναι εἰμῇ παλαιώσις, ἀμέσως τοῦλάχιστον ἀψηφοῦσα τὸν χρόνον, ἀποσκοποῦσα δὲ εἰς τὴν ταχείαν προσαρμογὴν τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς τὴν χρονικὴν ροήν, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ εἶδους. Ἡ συνέχεια τῆς παλαιώσεως τοῦ ὀργανισμοῦ ἀπὸ τῆς γενέσεως ἢ καὶ τῆς συλλήψεως μέχρι τοῦ θανάτου δὲν εἶναι εἰμῇ εἰκῶν τῆς διατηρήσεως τῆς ταυτότητος τοῦ ὄντος διὰ μέσου τοῦ χρονικοῦ ρεύματος, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ *πλέον - εἶναι*, ἀπωτέρου σκοποῦ καὶ οὐσίας τῆς ζωῆς.

Διαφορετικώτερόν πως παρουσιάζεται τὸ πρόβλημα, ἐὰν τὸ ἐξετάσωμεν ἐν σχέσει πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν μεταβολήν. Λέγοντες μεταβολὴν ἐννοοῦμεν γενικῶς μίαν ἀλλαγὴν καταστάσεως τὴν ὁποῖαν συνεπάγεται ἡ ἐξαφάνισις στοιχείου τινὸς ἐπὶ μέρους, καὶ ἡ δι' ἄλλον τοιοῦτου ἀντικατάστασις του, ἀντικατάστασις ποὺ συντελεῖται βαθμηδόν, καθ' ὅσον χρόνον συντελεῖται καὶ ἡ ἐκ τῆς προηγουμένης καταστάσεως ἀπομάκρυνσις. Κατὰ ταῦτα, εἶναι ἀναγκαῖον τὸ νέον στοιχεῖον ποὺ τώρα ἀναφαίνεται νὰ προϋπῆρχε τῆς ἐμφανίσεώς του εἰς λανθάνοντα βαθμὸν, μέχρις οὔ, διὰ λόγους κυρίως ὀργανωτικῆς διαδικασίας τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον ἐφεξῆς χαρακτηρίζει, καταστῆ ἐμφανές, τοῦ ἀντικαθισταμένου στοιχείου χωροῦντος βαθμιαίως εἰς ἀφάνειαν. Ἡ ἀντίστοιχος αὕτη αὐξομειώσεις χαρακτηρίζει περίοδον ὅλην τοῦ σταδίου τῆς μεταβλητότητος τοῦ μεταβλητοῦ ἀντικειμένου. Εἰς τὴν πραγματικότητα λοιπὸν ὀνομάζομεν κατὰ γενίκευσιν αὐθαίρετον ἐν ἀντικείμενον μεταβλητόν, ἐνῶ δὲν πρόκειται εἰμῇ περὶ μεταβολῆς ὀρισμένου αὐτοῦ χαρακτηῆρος ἐκάστοτε. Παρὰ ταῦτα, χρησιμοποιοῦντες γλωσσικὴν τινα κατάχρησιν, ἐπιμένομεν συνή-

1. Πβ. καὶ J. Rostand, De l'adulte au vieillard, σελ. 59.

2. Ὡς τὰ ραδιενεργὰ σώματα, ἕκαστος ὀργανισμὸς ἔχει τὴν ἀκριβῆ « περίοδον » αὐτοῦ, ποὺ ὀνομάζεται καὶ « φυσιολογικὴ σταθερά ». Κατ' αὐτήν, ἀπόλλυται τὸ ἡμισυ τῆς ἐκάστοτε ἐναπομένουσῆς ραδιενεργείας ἢ σμικρύνεται, κατὰ τὸ ἡμισυ πάλιν, ἡ ἐπιφάνεια ἐνὸς τραύματος. Εἰς τὸ καθολικὸν τοῦτο σύστημα ὑπάγεται ἴσως καὶ ἡ παλαιώσις, ὑποκειμένη εἰς σταθερὰν περίοδον ἀντικειμενικῶς μὲν ἀταποκρινομένην πρὸς τὴν φύσιν τοῦ παλαιουμένου, ὑποκειμενικῶς δέ, εἰς τινα « ψυχολογικὴν σταθεράν » ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν « φυσιολογικὴν » τοιαύτην εὕρισκομένην.

θως, λέγοντες ὅτι τὸ ἀντικείμενον μεταβάλλεται, ἐνῶ δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ εἶναι ἑαυτό. Γνωρίζομεν ὅτι καθ' ἑπταετὴ περίπου περίοδον ἅπαντα τὰ κύτταρα τοῦ ἀνθρωπίνου οργανισμοῦ ἀνανεοῦνται, παρὰ ταῦτα ὅμως ἔχομεν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς συνεχοῦς ταυτότητος, ὅχι μόνον ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἄλλου. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ προκειμένου περὶ ἄλλων οργανικῶν ἢ ἀνοργάνων ἀντικειμένων. Ἡ διαπίστωσις μεταβολῆς τινὸς δὲν συνεπάγεται μεταβολὴν τοῦ ὅλου, χρειάζονται δὲ πολλαὶ ἐπὶ μέρους μεταβολαί, καὶ δὴ συντελοῦμεναι ἄνευ ἡμετέρας ἐπιγνώσεως, διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ μὴ ἀναγνώρισις, ἐκ πρώτης ὄψεως, τῆς συνεχείας ταυτότητος τοῦ ἐκάστοτε ἀντικειμένου. Διὰ τῆς ἐπελθούσης μερικῆς μεταβολῆς, συνισταμένης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν λανθάνοντος στοιχείου, δίδεται εἰς αὐτὸ ἡ εὐκαιρία ν' ἀναδειχθῇ ὡς γνώρισμα τοῦ ἀντικειμένου, ἐνῶ προηγουμένως ἡ γνώσις τοῦ τελευταίου τούτου παρέμενεν ἀτελής.

Ἡ τοιαύτη ἐπίτευξις τοῦ πλέον - εἶναι ἔχει καὶ γνωσιολογικὴν προέκτασιν. Πλέον - εἶναι δὲν σημαίνει διάφορον - εἶναι, ἀλλὰ κρεῖττον - εἶναι, διὰ τὸν νοῦν. Ἡ εὐκαιρία μεταβολῆς διὰ τῆς ἀναδείξεως λανθάνοντος γνωρίσματος ἀποβαίνει εὐκαιρία ἀναπτύξεως τοῦ ὄντος ὡς ὑπάρχοντος, διὰ νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι, εἰς μέγιστον βαθμόν. Ἄν ἐπιχειρήσωμεν νὰ συλλάβωμεν, προκειμένου περὶ παλαιώσεως, τὸ χρονικὸν στίγμα τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ νέου εἰς τὸ παλαιόν, θὰ δυσκολευθῶμεν πολὺ, πρῶτον διότι θὰ κινδυνεύσωμεν νὰ ἐμπλακῶμεν εἰς σωρευτικὴν πελαγοδρομίαν, καὶ δεύτερον διότι ἐνδέχεται, τοῦτο δὲ εἶναι τὸ πιθανώτερον, νὰ εὐρεθῶμεν πρὸ σειρῶν μεταβλητότητος πολλῶν, παραλλήλων, ἂν καὶ οὐχὶ ταυτοχρόνων, ὥστε ἡ παρατήρησίς μας νὰ δυσχερανθῇ, ἂν ὅχι νὰ καταστῇ ἀδύνατος. Διὰ τοῦτο, ἵνα περιορισθῶμεν προσωρινῶς εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν πεδίον, εἶναι ἀπαραίτητον ὅπως καθορίσωμεν τὴν διαφορὰν ποῦ ὑφίσταται μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων καταστάσεων, ἥτοι μεταξὺ τοῦ νέου καὶ τοῦ παλαιοῦ, καθ' ἑαυτὰς ἐξεταζομένων, πρὶν ἢ χωρήσωμεν εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν κατὰ τὴν παλαιώσιν συντελουμένων.

Νέον καὶ παλαιὸν εἶδομεν ὅτι φαίνονται ὡς αἱ δύο ἄκραι βαθμίδες μιᾶς χρονικῆς τομῆς ἐπὶ ὠρισμένου νοητικοῦ ἢ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου. Ἀφ' ἑτέρου, προκειμένου περὶ αἰσθητῶν ἀντικειμένων, διακρίνομεν δύο κυρίας βαθμίδας, τὰ ἀνόργανα καὶ τὰ ἔμβια. Καὶ εἰς μὲν τῶν ἐμβίων τὴν ἱεραρχίαν ἢ βιολογία εἶναι σχετικῶς εὐκόλῳ νὰ διαπιστώσῃ ἐμπειρικῶς ἐὰν ὁργανισμὸς τις εἶναι νέος ἢ παλαιὸς ὡς ἐκ τῆς κυτταρικῆς του συστάσεως. Τὸ πρᾶγμα καθίσταται δυσκολώτατον ὅμως προκειμένου περὶ ἀνοργάνων σωμάτων τὰ ὅποια, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς σχετικῶς μὲ γοργὸν ρυθμὸν γηράσκοντας ὁργανισμούς, παλαιοῦνται μὲ ρυθμὸν ἀσυλλήπτως βραδύν. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τούτου ἡ φυσικὴ διακρίνει ὠρισμένα σώματα, ὡς τὰ ραδιενεργά, τὰ ὅποια σχετικῶς ταχύτερον, δι' ἀκτινοβολίας ἐμφανοῦς, παλαιοῦνται. Μεταξὺ τῶν ἀνοργάνων καὶ τῶν ὁργανικῶν σωμάτων, ὁ ἄνθρωπος ἔπλασεν ὅμως καὶ

τρίτην κατηγορίαν, τὴν τῶν *ὀργανικῶν ἐργαλείων*, κυρίως τῶν μηχανῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἔχῃ ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν ἐπιστημονικῶς ἀδιαβλήτους ἀντικειμενικὰς ἐνδείξεις ἐν σχέσει πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς παλαιότητος. Θὰ ἴδωμεν¹ ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη ἔχει ἐνδιαφέρουσαν σημασίαν ἐπικουρικὴν διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς παλαιώσεως. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἡ ἔννοια τοῦ νέου ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ καινουργοῦς, ὡς προκειμένου περὶ ὀργανικῶν ὄντων ἡ ἔννοια τῆς παλαιότητος ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ γήρατος. Καθ' ὑπερβατικότητα θεωρούμενα, τὸ παλαιὸν καὶ τὸ νέον δὲν ἀποτελοῦν βεβαίως πλέον ἀντινομικὴν φαινομενικῶς δυαδικότητα, δεδομένου ὅτι ἡ εἰς ἦν ὑπάγονται ὑπερβατικότης εὐρίσκεται ἔξω τοῦ πλαισίου τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν, πέραν καταστάσεων φθορᾶς ἢ ἀφθαρσίας, ἀναφερομένη εἰς τὴν αἰωνιότητα. Ἡ τοιαύτη αἰωνιότης ἀναγνωρίζεται εἰς ἀντικείμενα ὑπερβατικὰ καθ' ἑαυτά, λόγῳ τῆς πνευματικότητός των, ὡς ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀντικείμενα αἰσθητὰ μέν, ὑπερβατικὰ δὲ κατ' ἀξίαν καὶ κατ' ἀξιολόγησιν, ὡς εἶναι λ.χ. τὰ *αἰσθητικά* τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται μὲν ὕλικῶς εἰς τὸν νόμον τῆς παλαιώσεως, ὅχι ὅμως καὶ κατὰ τὴν πνευματικὴν των ἀκτινοβολίαν².

Ἐπιτρέπεται τώρα πλέον νὰ ἐρωτήσωμεν: τί εἶναι τὸ νέον; ὑπὸ ποίαν δηλαδὴ ὄψιν ἐμφανίζεται; ποῖα τὰ χαρακτηριστικά του; καὶ πῶς ἐντάσσεται εἰς τὴν χρονικὴν συνέχειαν; Ἀντικειμενικῶς, τὸ νέον παρουσιάζεται ὡς *πληρῶν ἕνα κενόν*. Πρὸ αὐτοῦ εἶναι δυνατόν νὰ ὑφίσταται ἀμυδρὰ τις ὑπαρξὶς προϋποθέτουσα τοῦτο, τὸ κενόν ὅμως τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ νέου παλαιοῦται δὲν καθίσταται συνειδητὸν καὶ *πραγματικόν* εἰμὴ ἀφ' ἧς ἀντικειμενικῶς πληρωθῇ, ἥτοι *ἐκ τῶν ὑστέρων*. Ἐὰν τὸ κενὸν τοῦτο ἐθεωροῦμεν ὡς ὑφιστάμενον πραγματικῶς πρὸ τῆς πληρώσεώς του, θὰ ἐκινδυνεύομεν νὰ παρασυρθῶμεν εἰς ἀναγκαιολογικὴν τινὰ ἀναζήτησιν, ἀντιστρατευομένην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν μεθ' ἧς τὸ πνεῦμα καθορίζει τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀντικειμένων του καὶ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' αἷς ταῦτα ἐμφανίζονται ὑπάρχοντα. Τὸ ὡς ἄνω κενὸν κατὰ τοῦτο ὑφίσταται ἀντικειμενικῶς *ἐκ τῶν ὑστέρων*, ὅτι τὸ νέον δὲν πληροῖ συνήθως χάσμα προϋπάρχον, ἀλλὰ διάστημα χωροχρονικὸν παρατιθέμενον μεταξὺ δύο συνεχομένων ἀντικειμενικῶν ὄρων, ἥτοι δημιουργούμενον καθ' ὃν χρόνον καὶ ἐφ' ὅσον τὸ νέον κάμνει τὴν ἐμφάνισίν του καὶ σταθεροποιεῖ τὴν θέσιν του. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς διαχωρισμὸν τῶν δύο ὁμάδων ἐκ χαρακτηριστικῶν τοῦ νέου, ὁμάδων ἀλληλοσυμπληρουμένων κατὰ τὴν συνάρτησιν τῶν διεπόντων τοὺς νόμους τῆς παλαιώσεως στοιχείων. Τὸ νέον δύναται νὰ εἶναι ἀφ' ἑνὸς *καινοφανές*, ἀφ' ἑτέρου *παλιμφανές*. Ἄλλ' οἱ δύο ὁμαδικοὶ οὗτοι χαρακτῆρες συνήθως συνυπάρχουν εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμε-

1. Πβ. κατωτ., σελ. 412 - 415.

2. Πβ. κατωτ., σελ. 413 καὶ σημ. 2, καὶ σελ. 428 καὶ σημ. 1.

νον. Ἡ περιοδικὴ ἐμφάνισις καὶ ἔνθεσις ἀντικειμένου μεταξὺ ἐτέρων ἀντικειμένων (ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τοῦ ὅρου σημασίαν) συνεχομένων, ἐὰν θεωρηθῇ κατὰ μίαν ἀπομονωμένην περίοδον, ἀποτελεῖ τι ὅλως αὐτογενὲς καὶ ἰδιαίτερον. Οὕτω ὁμιλοῦμεν περὶ « νέας » σελήνης λ.χ., καίπερ προβαίνοντες εἰς λεκτικὴν κατάχρησιν, καθ' ὅσον τὸ κατ' ὀρθὴν ἐκτίμησιν παλιμφανὲς ἀνάγομεν εἰς καινοφανές, αὐθαιρέτως πως. Ἀντιστρόφως, πάλιν, εἶναι πρακτικῶς ἀδύνατον νὰ μὴ λαμβάνηται ἐκάστοτε ὑπ' ὄψιν ἡ περιοδικὴ ἀνανέωσις φαινομένου τινὸς ἢ γεγονότος ἀντικειμενικοῦ, καθ' ἑαυτήν, ἥτοι κατ' ἀπομόνωσιν, ὥς μικρογραφία τρόπον τινὰ περιορισμένη συστήματος παλαιώσεως. Ὅμιλοῦντες περὶ συγκεκριμένου νέου ὁργανισμοῦ λ.χ. ἀναφερόμεθα εἰς ἄπασαν τὴν εἰς ἣν ὁ ὁργανισμὸς οὗτος ἀνήκει ὁργανικὴν τάξιν. Τὸ νέον ὅμως εἶναι ἐν πολλοῖς τὸ ἄγνωστον, ὅ,τι δὲν ἔχει εἰσέτι σταθεροποιήσῃ τὴν θέσιν του μεταξὺ τῶν περὶ αὐτό, ὅ,τι ἀγωνίζεται νὰ διατυπώσῃ τὸν ὑπαρξιακὸν του νόμον, ὑπὸ συνθήκας μεταβαλλομένας. Ὅταν ὁ νόμος οὗτος διατυπωθῇ, τὸ νέον ἔχει παύσει νὰ εἶναι τοιοῦτο, ἔχει καταστῇ πλέον παλαιόν, ἡ δὲ παλαιώσις του ταυτίζεται πρὸς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν τοιαύτην διατύπωσιν. Ἡ διατύπωσις αὕτη ἐπιβεβαιοῖ ὅ,τι ἐλέγχῃ προηγουμένης περὶ τοῦ *πλέον* - *εἶναι* τῆς ὑποστάσεως τοῦ παλαιοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ *εἶναι* τοῦ νέου ὅπερ, ἀναφορικῶς καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖο, ἀποβαίνει *μειον* - *εἶναι*. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ ὀντολογικὴ θέσις τοῦ νέου εἶναι ἀμετάβλητος ἐν σχέσει πρὸς τὴν τοῦ παλαιοῦ, ἡ ὑπαρξιακὴ του θέσις εἶναι τρόπον τινὰ μειονεκτικὴ ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνον τὴν ὑπαρξιακὴν θέσιν. Ἡ δὲ παλαιώσις ἀποτελεῖ συνεπῶς κατὰ ταῦτα ὑπαρξιακὴν διαδικασίαν, καθ' ἣν τὸ νέον σταθεροποιεῖ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῷ περιβάλλοντι κόσμῳ, μὲ θυσίαν ὅμως μέρους τοῦλάχιστον τῆς ζωτικότητός του, καθιστάμενον οὕτω παλαιόν. Ἡ μετάβασις συνεπῶς ἀπὸ τοῦ νέου εἰς τὸ παλαιὸν ἔχει ἀντικειμενικῶς χαρακτῆρα ὅχι ἐξελλίξεως, ἀλλ' ἀμοιβαίας αὐξομειώσεως ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ὑπαρξιακῆς τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ὄντος κλπ., δυναμικότητος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ ὑπαρξιακοῦ του πλούτου. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ συναρτήσεως ποσοτικῆς καὶ ποιοτικῆς, τῆς ὁποίας ὁ σταθερὸς ὅρος καθίσταται ὁλονὲν ἐμφανέστερος καὶ σημαντικώτερος.

Ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν τοῦ νέου ἐν σχέσει πρὸς τὰς χρονικὰς κατηγορίας τοῦ *πρό*, τοῦ *κατὰ* καὶ τοῦ *μετά*, παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο κεῖται μεταξὺ τοῦ *μετά* καὶ τοῦ *κατὰ*, ἥτοι μεταξὺ μέλλοντος καὶ παρόντος. Δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ μέλλον, διότι, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, θὰ ἦτο ἀνύπαρκτον, καθ' ἃ εἶδομεν, ἐφ' ὅσον τὸ ὑπ' αὐτοῦ πληροῦμενον κενὸν ἐν τῷ χρόνῳ ὑφίσταται ἀφ' ἧς μόνον τὸ νέον πληρώσῃ αὐτό, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ τὴν ὑπαρξιακὴν του ἀντινομίαν, νὰ ὑπάρχῃ δηλονότι ἀφ' ἧς μόνον καταλυθῇ καὶ ἐφ' ὅσον καταλύεται. Τὸ νέον ὅμως δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικῶς οὔτε εἰς τὸ παρόν. Διότι ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου λαμβάνομεν γνῶσιν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ὑπάρχει ἤδη. Τούτου ἕνεκα, εἴμεθα ἡναγκασμένοι νὰ τοπο-

θετήσωμεν ἀντικειμενικῶς τὸ νέον *κάπου* μεταξὺ μέλλοντος καὶ παρόντος. Ὁ σαφέστερος ἐντοπισμός του ἐπὶ τῆς χρονικῆς κλίμακος ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν γνωσιολογικὴν του τοποθέτησιν.

Πῶς ὁμως ἐν σχέσει πρὸς τὸ νέον εἶναι δυνατόν ἀντικειμενικῶς νὰ καθορίσωμεν καὶ τὸ παλαιόν; Εὔδομεν ὅτι διὰ τοῦ νέου πληροῦται χάσμα ὑπ' αὐτοῦ τούτου δημιουργούμενον. Διὰ τοῦ παλαιοῦ, τὸ χρονικὸν τοῦτο χάσμα, ἡ χρονικὴ αὕτη ἀσυνέχεια, καταστᾶσα τελεσίδικος, καταλύεται ὁλονὲν περισσότερον ὥς ἐκ τῆς συνεχείας τὴν ὁποίαν ἐξασφαλίζει εἰς τὴν χρονικὴν ροὴν ἡ μεσολάβησις ἐκείνου. Ἐφ' ὅσον τὸ νέον βαίνει πρὸς παλαιώσιν, ἐφ' ὅσον τείνει πρὸς τὸ παλαιόν, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἀντικειμενικὴ του ὑπόστασις ἐδραϊοῦται, ἐπὶ τοσοῦτον δὲ τὸ ἀντικείμενον ἀποβαίνει συνδετικὸς κρῖκος ἀπαραίτητος διὰ τὴν χωροχρονικὴν συνέχειαν. Διὰ τοῦτο, ὅταν, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ βιολογικοῦ κύκλου, ἐμφανεστάτου καὶ καθαρωτάτου παραδείγματος παλαιώσεως, τὸ ἀντικείμενον ἀφανισθῇ, τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον καταλείπει καθίσταται δυσαναπλήρωτον, καθ' ὃ τοῦλάχιστον μέτρον ἕτερον ἢ ἕτερα ἀντικείμενα νέα δὲν ἔχουν σπεύσει νὰ συμπληρώσουν τοῦτο, κατατέμνοντα συχνάκις αὐτὸ εἰς κενὰ μερικώτερα, ὑπ' αὐτῶν τούτων δημιουργούμενα. Τὸ παλαιὸν λοιπὸν συγκεκριμενοποιεῖ κενὸν ὑπὸ τοῦ νέου ἀσφῶς πῶς προσδιοριζόμενον. Ἡ δὲ παλαιώσις δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ συγκεκριμενοποίησις ἀσυνεχείας ὑπὸ τοῦ παλαιουμένου καταλυομένης. Παρατηροῦμεν δέ, καὶ ὥς πρὸς τὴν πρὸς τὰς χρονικὰς κατηγορίας τοποθέτησιν τοῦ παλαιοῦ, συμμετρικὴν αὐτοῦ ἀντιστοιχίαν πρὸς τὸ νέον. Ἐνῶ δηλαδὴ τοῦτο τοποθετεῖται μεταξὺ παρόντος καὶ μέλλοντος, τὸ παλαιὸν ἐντοπίζεται μεταξὺ παρόντος καὶ παρελθόντος, μεταξὺ τῆς κατηγορίας τοῦ *κατὰ* καὶ τῆς τοῦ *πρό*¹. Τὸ παλαιὸν δὲν ἀνήκει εἰς τὸ παρὸν ἀποκλειστικῶς, καθ' ὅσον ἀκριβῶς ὁ παλαιός του χαράκτηρ ἐγγυᾶται περὶ τῆς παρερχομένης αὐτοῦ ὑπάρξεως. Οὐδὲν παλαιὸν στερεῖται παρελθόντος, ἀφοῦ δὲν νοεῖται, *ἀντικειμενικῶς τοῦλάχιστον*, νέον πεπαιωμένον. Παρὰ ταῦτα, οὔτε καὶ εἰς τὸ παρελθὸν ἀποκλειστικῶς ἀνήκει τὸ παλαιόν, καθ' ὅτι ἐξακολουθεῖ ὑπάρχον, καί, ὥς ἐκ τούτου, οἱ δεσμοὶ του πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἀκατάλυτοι. Πρὸς τὸ παρὸν παύει νὰ συνδέεται μόνον ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀφανισθῇ. Οὕτω, ἐν σχέσει πρὸς τὸ νέον, τὸ ὁποῖον *μόνον* ἐπιτρέπει τὴν διακρίβωσιν τῆς ὑποστάσεως τοῦ παλαιοῦ, τοῦτο δὲν ἔχει ἀρνητικῶς, δὲν ἀντιτίθεται δηλαδὴ, πρὸς ἐκεῖνο, ἀλλ' ἀποτελεῖ χρονικὴν ἐκείνου συνέχειαν ἐκφραζομένην διὰ τοῦ ὅρου παλαιώσις.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ παλαιώσις ἀποτελεῖ ὄχι μόνον νοητὴν ἀλλὰ καὶ ἀπτήν πραγματικὴν σύνδεσιν τῶν ἀτελῶς, ἄλλως, διὰ τῶν χρονικῶν κατηγο-

1. Αἱ κατηγορίαι αὗται νοοῦνται, φυσικά, εἴτε ἐν σχέσει πρὸς τὸ πραγματικὸν παρὸν, εἴτε ἐν σχέσει πρὸς παρελθόν τι ἐπικαιροποιημένον. Πβ. Χρονικαὶ καὶ καιρικαὶ κατηγορίαι, ἐνθ' ἄν., σ. 436.

ριῶν ἐκφραζομένων ὁρίων τῆς χρονικῆς συνεχοῦς ροῆς. Λέγοντες παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον, διατυπούμεν ἐκ πρώτης ὄψεως αὐθαίρετα ὅρια πᾶν ἄλλο ἢ ἀπεικονίζοντα ἅφ' ἑαυτῶν τὴν χρονικὴν διάρκειαν καὶ ροὴν ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς. Ἀντιθέτως, διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς διαρκείας τῆς παλαιώσεως, διατυπούμεν ἐμμέσως, χάρις εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ νέου καὶ τοῦ παλαιοῦ, δύο μεσότητας, τὴν μὲν μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος, τὴν δέ, μεταξὺ παρόντος καὶ μέλλοντος, αἱ ὁποῖαι, διὰ τῆς ἀσαφοῦς των τοποθετήσεως, μεταξὺ ἰδίων ὁρίων ἑκάτερα, καὶ τῆς ἐκ τῆς φύσεώς των πηγαζούσης κινητικότητος (ἐννοεῖται πρὸς μοναδικὴν τινα κατεύθυνσιν ἥτοι ἐκ τοῦ μέλλοντος πρὸς τὸ παρὸν, ἐντεῦθεν δέ, πρὸς τὸ παρελθόν), συντελοῦν εἰς τὴν ἐν τῇ πράξει προβολὴν μιᾶς ἐπὶ μέρους ὄψεως τῆς συνεχείας τοῦ χρόνου, διὰ τῆς ἀποδεδειγμένης πλέον κατατμήσεως αὐτοῦ εἰς τμήματα αὐξομειούμενα κατὰ τὴν ἀντικειμενικὴν των χρονικὴν διάρκειαν. Οὕτω ὁ χρόνος, παύων νὰ εἶναι ἀκαθόριστόν τι περιέχον, καθίσταται, διὰ τῆς διαρκειοποιήσεώς του, συγκεκριμένος, καίτοι εἰς μικροτέραν ἔκτασιν, ἥτοι εἰς καθωρισμένον αὐτοῦ τμήμα, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος κυμαίνεται μεταξὺ τῶν ἀπεριορίστων ὁρίων τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Εἰς τὸ ὑπὸ τῆς παλαιώσεως λοιπὸν ὀριζόμενον τμήμα του, ὁ χρόνος καθίσταται καὶ διάρκεια, ἐν ταύτῃ δὲ οὐ μόνον περιέχον, ἀλλὰ καὶ περιεχόμενον.

Ἡ παλαιώσις καθίσταται περισσότερον σαφὴς προκειμένου περὶ τοῦ βιολογικοῦ κύκλου ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατόν νὰ συντελεσθῇ. Ὁ βιολογικὸς κύκλος ὀρίζεται ὑπὸ ὀρισμένων σταδίων, τεσσάρων τὸν ἀριθμόν, κατὰ κύριον λόγον, ἥτοι ὑπὸ τῆς γεννήσεως, τῆς ἀναπτύξεως, τοῦ μαρasmus καὶ τοῦ θανάτου, μὲ μοναδικὴν βασικὴν παραλλαγὴν τὴν δημιουργίαν νέας ζωῆς συνεχιζούσης καὶ ἐμμέσως ἀναπληρούσης τὴν προηγουμένην. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν τοὺς τέσσαρας αὐτοὺς σταθμοὺς ἀντικειμενικῶς; Ἡ γέννησις ἀντιστοιχεῖ ὀντολογικῶς πρὸς κατάφασιν τοῦ εἶναι ἐν σχέσει πρὸς τὸ μὴ ὄν. Γεννῶμαι σημαίνει εἶμαι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος — παρὰ τὰ ὑπὸ τῆς συγχρόνου Γενετικῆς προτεινόμενα περὶ καθορισμοῦ¹ ἥτοι, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, περὶ λανθάνοντος ὄντος. Γεννῶμαι σημαίνει, *πέραν* παντὸς προκαθορισμοῦ, δημιουργοῦμαι, δημιουργῶ τὴν ὑπαρξίν μου ἐπωφελοῦμενος ὀρισμένης καταστάσεως προσφόρου δι' αὐτήν. Κατὰ ταῦτα, ἡ γέννησις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐκ τοῦ μὴ εἶναι ἐπὶ τὸ εἶναι μετάβασιν τοῦ ὄντος. Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, ἡ ἀνάπτυξις εἶναι σταθεροποίησις τοῦ γεννωμένου ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἐμβίων καὶ ἔμφασις αὐτοῦ, μέχρις ὀρισμένης «ἀκμῆς», ἅφ' ἧς

1. Πβ. G. W. Beadle, The Gene, ἐν Proceed. of Amer. Philos. Soc., τ. 90, 1946, σσ. 422 - 431. Πβ. H. J. Muller, The Gene, ἐν Proceed. of the Roy. Soc., 1947, B. 134, σσ. 1 - 37. Πβ. T. h. Dobzhansky, Principles of Genetics, New - York, McGraw - Hill, 1950.

ἐπέρχεται ἡ κατάπτωσης. Ἡ κατάπτωσης ὅμως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπολύτως καὶ *συγκεκριμένως* ἀντίθετος, ἡ δὲ « ἀκμὴ » περὶ ἧς μόλις ἐγένετο λόγος δὲν ἀποτελεῖ διαχωριστικὴν τινα γραμμὴν μεταξὺ τῶν δύο τάσεων, ἀλλὰ μᾶλλον *κατάστασιν ἰσορροπίας* μεταξὺ αὐτῶν. Ἀφ' ἧς ἡ ἰσορροπία αὕτη ἀφανισθῇ, τείνει πρὸς ἀφανισμόν καὶ ἡ ὅλη ὑπαρξίς, μαραινομένη συνεχῶς διὰ τὴν καταλήξῃ εἰς τὸν θάνατον, εἰς τὸν ἀφανισμόν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μὴ ὄντος, ἐμπλουτισθεῖσα ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ ἔνεκα τῶν ζωτικῶν αὐτῆς ἐκδηλώσεων, ὥστε τὸ μὴ ὂν τὸ μετὰ τὸν θάνατον νὰ μὴ ταυτίζεται ἀπολύτως πρὸς τὸ πρὸ τῆς γεννήσεως τοιοῦτο, χωρὶς καὶ νὰ ὑπολογισθῇ ἡ δημιουργηθεῖσα *συνέχεια τοῦ ὄντος*, ἡ ὁποία, οὕσα ὂν, ἀποτελεῖ δημιουργίαν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, πάλιν.

Τὰ δύο στάδια πού ἐνδιαφέρουν ἐνταῦθα, ἥτοι ἐν σχέσει πρὸς τὴν παλαιώσιν, κατὰ τρόπον ἄμεσον, εἶναι ἀφ' ἑνὸς τὸ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ τοῦ μαρασμοῦ, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶδομεν, εἶναι ἀδιαχώριστα ἀποτελοῦντα τρόπον τινὰ συνάρτησιν στοιχείου θετικοῦ καὶ στοιχείου ἀρνητικοῦ, τοῦ ἐνὸς ὀδηγοῦντος τὸ ὂν εἰς καλυτέραν προσαρμογὴν τοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον καὶ ἀνάπτυξιν τῶν δυνατοτήτων του εἰς τὸ ἔπακρον, τοῦ ἄλλου δέ, ἀρχῇθεν ἀντιτιθεμένου εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην, ὠθοῦντος δὲ τὸ ὂν, δι' ἄλλης ὁδοῦ, πρὸς παρεμφερῆ τῆς εἰς ἣν εὐρίσκετο προηγουμένως ἀνυπαρξίαν. Εἶδομεν δὲ ὅτι αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἢ τάσεις δὲν εἶναι ἐν τῇ πράξει ἐκδηλώσεις κεχωρισμέναι, ἀλλὰ συνάρτησις δυνάμεων, συνάρτησις καθ' ἣν, ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς ἐσχάτης στιγμῆς τῆς ζωῆς, ὑφίστανται ἀμφοτέραι, πότε μὲν ὑπερεχούσης τῆς μιᾶς, πότε δὲ τῆς ἑτέρας. Οὕτω προϋποτίθεται « στιγμή » ἢ τοῦλάχιστον φάσις ἰσορροπίας τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλην, φάσις δυναμένη νὰ εἶναι μείζονος διαρκείας. Ἡ παλαιώσις λοιπὸν τοποθετεῖται μεταξὺ γεννήσεως καὶ θανάτου, γενέσεως καὶ φθορᾶς, ἡ δὲ ποιοτικὴ καὶ ἡ ποσοτικὴ ἀποψὶς αὐτῆς εὐρίσκονται ἐν σταθερᾷ πρὸς ἀλλήλας συναρτήσῃ, καθ' ὅσον ἐν ἀρχῇ μὲν αὕτη συντελεῖται γοργῶς ἀλλὰ κατὰ τρόπον μὴ ἐπιτρέποντα τὴν ἄμεσον διαπίστωσίν της, βραδύτερον δὲ εἰς ρυθμὸν ἀργόν, ἀλλὰ καὶ ὁλονὲν ἐμφανεστέρα καθισταμένη. Γενικῶς δύναται κατὰ ταῦτα νὰ λεχθῇ ὅτι, ἀντικειμενικῶς, ἡ παλαιώσις εἶναι ἡ σαφεστέρα ἐκδήλωσις τῆς χρονικῆς διαρκείας, ἐντὸς τοῦ ὑπὸ ἀκαμψίας χαρακτηριζομένου πλαισίου τῶν χρονικῶν νοητικῶν κατηγοριῶν.

Ἐνταῦθα βεβαίως, προκύπτει τὸ βασικὸν ἐρώτημα, ἀπορρέον ἐξ ὧσαν προηγουμένως διευτλώθησαν, τῆς *μεταβάσεως*, τῆς *υπάρξεως* δηλαδὴ ἡ ὄχι μεταβατικῆς βαθμίδος μεταξὺ προηγηθείσης καταστάσεως τοῦ ἀναλυομένου χρονικῶς ἀντικειμένου καὶ μιᾶς μεταγενεστέρας τοιαύτης, καθ' ἣν τοῦτο νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐν τῷ μεταξὺ παλαιωθέν. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι διαδοχικαὶ καταστάσεις ὑπάρχουν μὲν ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ ἐμφανίσει ἀντικειμένου τινός. Ὅπωςδὴποτε, τὸ πρόβλημα ἔχει δύο λύσεις, μίαν γνωσιολογικὴν

καὶ μίαν ὄντολογικὴν. Γνωσιολογικῶς μὲν, διαπιστοῦμεν ὅτι διαφορὰ μεταξὺ διαδοχικῶν καταστάσεων ὑπάρχει δι' ἡμᾶς μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι ἄφ' ἐνὸς διακριτὴ διὰ τῶν ἐν γένει ἀτελῶν ἡμῶν αἰσθητηρίων, καὶ ἄφ' ἐτέρου καταφανὲς λόγῳ νοητικῆς ἡμῶν προπαρασκευῆς πρὸς τοῦτο, ἥτοι λόγῳ νοητικῆς τινὸς ἡμῶν προθετικότητος. Ὀντολογικῶς δέ, εἰμεθα ἡναγκασμένοι νὰ δεχθῶμεν τὸ αἶτημα τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ τοιαύτῃ διαμορφώσει τῶν ὄντων. Αὐτὸς ὁ Leibniz δὲν ἠδυνήθη νὰ περισώσει τὴν περὶ προκαθορισμένης ἁρμονίας ἥτοι περὶ ἰσοκρατικοῦ καταναγκασμοῦ θεωρίαν αὐτοῦ, ἐπιχειρήσας μολαταῦτα νὰ καταλύσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἀσυνεχείας μεταξὺ δύο διαδοχικῶν καταστάσεων τοῦ ὄντος διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἀπείρων μεταβατικῶν σταδίων, μεταξὺ τῶν δύο τούτων καταστάσεων. Μολαταῦτα ἐπὶ τοιούτου « μικροοντολογικοῦ » ἐπιπέδου τὸ πρόβλημα τῆς ἀσυνεχείας προβάλλει ὀξύτερον¹, διότι ἐκλείπει αὐτὴ αὕτη ἢ ἐλπίς μιᾶς πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν περαιτέρω λύσεως. 'Η ἀσυνέχεια ἢ ὁποία οὕτω διαπιστοῦται λύεται μόνον διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ αἰτήματος τῆς αὐτενεργείας, μὲ ἄλλους λόγους τῆς ἐλευθερίας τοῦ ὄντος, μόνης δυναμένης νὰ προσαρμόσῃ ἀμοιβαίως τοῦτο πρὸς τοῦ χρόνου τὴν συνέχειαν, καὶ τὰνάπαλιν ἐκείνην πρὸς αὐτό. 'Η ἐλευθερία τοῦ ὄντος παύει πρὸς τούτοις νὰ ἔχῃ χαρακτῆρα ἀντινομικὸν ἐν σχέσει πρὸς τὴν παλαιώσιν, εὐθὺς ὥς ληφθῇ ὑπ' ὅψιν ὅτι εἶναι οὐσιώδης κατάφασις τοῦ ὄντος καὶ τάσις αὐτοῦ πρὸς τὸ πλεόν - εἶναι, ὅτι δὲ ἡ παλαιώσις δὲν ἀποτελεῖ εἰμὴ πραγματοποίησιν τοῦ τοιούτου ὄντολογικοῦ ἰδεώδους, καίπερ ἐνέχουσα ἐν ἑαυτῇ τὸ σπέρμα τοῦ κινδύνου τοῦ ἀφανισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως, ὥς εἶδομεν, διαφέρει τοῦ πρὸ τῆς γεννήσεως μὴ - εἶναι, ὥς - μὴ εἶναι μετὰ θάνατον, ὥς μεθυπαρξιακὸν κενόν, ἥτοι ὥς κενὸν οὐχὶ πραγματικόν, ἀλλ' ὥς σκιά τοῦ ὑπάρξαντος, καὶ δὴ ὑπὸ τὴν κατ' ἔντασιν ὑπάρξεως ἐντελεστέραν ἐκείνου μορφήν. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τῆς μεταβατικότητος ἢ τῆς ἀσυνεχείας ἐν τῇ παλαιώσει λύεται διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας, προκειμένου μὲν περὶ ὄντων δι' ἀναφορᾶς αὐτῆς εἰς αὐτὰ τὰ ὄντα, προκειμένου δὲ περὶ πραγμάτων δι' ἀναφορᾶς αὐτῆς εἰς τὰ ἐπ' αὐτῶν ἐπιδρῶντα ὄντα.

'Ιδιαίτερον, ἂν καὶ ἐπὶ μέρους, ἐνδιαφέρει, παρουσιάζει ἡ παλαιώσις, ἀντικειμενικῶς ἐξεταζομένη, προκειμένου περὶ τῶν μηχανῶν, ἀπογόνων τῶν ἀπλῶν ἐργαλείων, ἐξικνουμένων δὲ μέχρι τῶν τελευταίων ρυθμιστικῶν μηχανημάτων, ποὺ ἐδημιούργησαν τὸ θέμα τοῦ αὐτοματισμοῦ², δημιουργημάτων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ προεκτάσεων τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργητικότητος, τὰ ὁποῖα, καίτοι ὑπάγονται εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀψύχων, ἐν τούτοις μετέχουν τοῦ κόσμου τῶν ὀργανικῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχουν *σκοπίμον τελικότητα* ἢ

1. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Νόησις καὶ Πλάνη, Ἀθήναι, 1961, σελ. 118.

2. Πβ. Automation, London, H.M.S.O., 1956 (ἐκδ. τοῦ Department of Scientific and Industrial Research).

μᾶλλον *τελειότητα τελεολογικήν*¹. Τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ὀργανικῶν τούτων μὴ ἐμβίων εἶναι ἡ εὐχέρεια τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἐλέγχου τῆς παλαιώσεως αὐτῶν περὶ τοῦ ὁποίου ἔχει ἀρχῇθεν ληφθῇ πρόνοια ὑπὸ τοῦ κατασκευαστοῦ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνοίξωμεν ἐνταῦθα μίαν μικρὰν παρένθεσιν, διὰ νὰ διερευνήσωμεν τὰς συνεπείας τῆς διακρίσεως (συμφώνως πρὸς τὴν ἀριστοτέλειον διάκρισιν ὕλης καὶ μορφῆς) μεταξὺ παλαιώσεως ἐξωτερικῆς (μορφικῆς ἐμφανίσεως) καὶ παλαιώσεως οὐσιαστικῆς (πραγματικῆς). Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον εἶδος παλαιώσεως, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν μορφήν τοῦ ἀντικειμένου, διαπιστοῦμεν τὴν ὑπαρξιν βαθμίδων ταχύτητος καὶ ρυθμῶν παλαιώσεως διηκουσῶν ἀπὸ τῆς ἐντὸς ἐλαχίστων χρονικῶν ὀρίων ὑποτιμήσεως καὶ ἀπωλείας τῆς μορφικῆς ἀξίας τοῦ ἀντικειμένου, μέχρι τῆς διηνεκοῦς παρατάσεως τοῦ χρόνου ἰσχύος τῆς ἀξίας ταύτης, ἡ ὁποία καὶ δὲν διαφέρει τῆς *στασιμότητος*, μὲ ἄλλους λόγους, τῆς σχετικῆς καταλύσεως τῆς παλαιωτικῆς τάσεως τῶν ἀντικειμένων. Ὁ γοργὸς ρυθμὸς ἐξωτερικῆς μορφικῆς παλαιώσεως καθορίζει τὸν *συρμόν*. Ὁ ἄργος ρυθμὸς ἢ ἡ στασιμότης τῆς παλαιώσεως τῆς μορφῆς καθορίζει τὸ *αἰσθητικὸν ἀντικείμενον*. Ταῦτα ὅμως πάντα ἀνάγονται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ψυχολογικῆς παλαιώσεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἐξετάσωμεν θεωροῦντες τὴν ὑποκειμενικὴν τοιαύτην². Ἀρκεῖ πάντως νὰ λεχθῇ ἀπὸ τοῦδε ὅτι, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ συρμοῦ, *παλαιοῦμεν* ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τὴν μορφήν τοῦ ἀντικειμένου, εἰς δὲ τὴν περίπτωσιν τῆς, ὥς εἶναι δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ, « αἰσθητικῆς ἀντοχῆς »³, θέτομεν ὑποκειμενικῶς ἐντὸς παρενθέσεως τὴν πραγματικὴν ὕλικήν παλαιώσιν *ἐπέχοντες* τρόπον τινὰ φαινομενολογικῶς.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀντικειμενικῆς παλαιώσεως ὥς παλαιώσεως ἐσωτερικῆς, καὶ δὴ προκειμένου περὶ τῶν κατασκευασμάτων τῆς ἀνθρωπίνης πραγματοποιητικῆς ἐνεργητικότητος, παρατηροῦμεν ὅτι αἱ μηχαναὶ εἶναι κατασκευασμέναι κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δίδουν ἀφ' ἑαυτῶν πλήρη εἰκόνα ἐποπτικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εὐρίσκεται ἐκάστοτε, βασιζομένην ἐπὶ ὀρισμένων ἀριθμητικῶν κριτηρίων. Εἰς τοῦτο βεβαίως συντείνει καὶ ἡ τεχνικὴ τελειοποίησις τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν μέσων παραγωγῆς ἡ ὁποία ἐπέτρεψεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μίαν καιρίαν πρόοδον τῆς κατασκευαστικῆς ἀκριβείας, ἥτοι τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς πολυπλόκου καὶ ἐπιπλέον τεχνικῆς τῆς *ἐφαρμογῆς* ἐπὶ τὴν ἀπλὴν καὶ ἄνετον τεχνικὴν τῆς *συναρμολογήσεως*, χάρις εἰς τὴν τυποποίησιν τῶν ἐξαρτημάτων. Τοῦτο καθί-

1. Πβ. Kant, Kritik der Urteilkraft, § 62. Πβ. E. Moutsopoulos, *Forme et Subjectivité dans l'esthétique Kantienne*, Aix-en-Provence, Ophrys, 1963 (Publ. de la Fac. des Lettres et Sc. Hum. d'Aix, No 39), κεφ. IV.

2. Πβ. κατωτέρω, σελ. 429 καὶ σημ. 2.

3. Πβ. P. A. Michelis, *Aesthetic Endurance*, ἐν Atti del III Congr. Intern. di Estetica, ediz. della Riv. di Estet., Inst. di Est. dell'Univ. di Torino, 1957, σσ. 286 - 290.

σταται ἐμφανέστερον προκειμένου περὶ προϊόντων τῆς παλαιᾶς καὶ ὁλονὲν ἐκλειπούσης βιοτεχνικῆς παραγωγῆς¹.

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους, ἡ παλαιώσις τῶν βιομηχανικῶν μηχανικῶν προϊόντων καθίσταται ἀντικειμενικὴ κατ' ἐξοχήν. Ἄν προκειμένου περὶ τοῦ βιολογικοῦ γήρατος τὸν λόγον ἔχουν ἐνδεικτικῶς οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἐτῶν ζωῆς, ἥδη προκειμένου περὶ μηχανικῶν κατασκευῶν καὶ τῆς παλαιώσεώς των, τὸν λόγον ἔχουν οἱ μαθηματικοὶ ὑπολογισμοὶ ποὺ λαμβάνουν πρόνοιαν περὶ ἐνὸς χρονικοῦ περιθωρίου ἀσφαλείας, πέραν τοῦ ὁποίου κατ' ἀνάγκην τὸ ἀντικείμενον εἴτε πρέπει ν' ἀνανεωθῇ κατ' ὠρίσματα τοῦ ὁργανικὰ μέλη ἢ, ἐν τέλει, νὰ τεθῇ εἰς ἀχρησίαν. Βεβαίως τὰ ἀντικειμενικὰ ἀριθμητικὰ κριτήρια εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν (ὧρα πτήσεως λ.χ. ἡ ἀριθμὸς σειρᾶς παραγωγῆς καὶ ἀριθμὸς ἐκφράζων διανυσθείας ἀποστάσεις) εἶναι καὶ αὐτὰ κάπως σχετικὰ, λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν ὅτι ἡ παλαιώσις τῶν εἰς αὐτὰ ἀναφέρονται ἀντικειμένων ἐπισπεύδεται ἢ ἐπιβραδύνεται καιρίως ὥς ἐκ τοῦ τρόπου λειτουργίας αὐτῶν. Ἐκτὸς τούτου, τὰ κριτήρια ταῦτα δύνανται νὰ εἶναι καὶ ἀντιφατικά, λόγῳ τῆς ἀσυνεχοῦς καὶ σχετικῆς ἐκάστοτε χρήσεως τῶν ἀντικειμένων. Ἀντιθέτως, ὁ μηχανικὸς καὶ βιομηχανικὸς αὐτοματισμὸς, ἐπιτρέπων εἰς τὸ μηχανικὸν ἀντικείμενον, δι' αὐτομάτου τροφοδοτήσεως, νὰ παράγῃ ἀδιαλείπτως, καθιστᾷ τὴν λειτουργίαν τούτου συνεχῇ καὶ δυνατὴν μέχρι πλήρους φθορᾶς², ἐπιτυγχανομένης οὕτω ποίας τινὸς συμφιλιώσεως τῶν ἐμβίων ὄντων καὶ τῶν ἀψύχων τοιούτων ὥς πρὸς τοὺς ὅρους τῆς παλαιώσεως αὐτῶν, ἥτοι ὥς πρὸς τὴν ἀδιάλειπτον λειτουργίαν των, πρᾶγμα ποὺ οὐτε κατ' ἐλάχιστον βεβαίως ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀξιολόγησιν τῆς βιολογικῆς (πολλῷ δὲ μάλλον τῆς πνευματικῆς) ζωτικότητος τοῦ ἀνθρώπου, αὐτενεργοῦντος καὶ αὐτοδημιουργομένου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μηχανὴν ποὺ θὰ παραμείνῃ πάντοτε ὑποχείριον ἐκείνου κατάλληλον δι' οὓς σκοποὺς, ἐμμέσους ἢ ἀμέσους, εἰδικούς ἢ γενικούς, ὁ νοῦς συλλαμβάνει αὐτήν.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι, ἐν γένει, παρὰ τὴν σχετικότητά των, οἱ ἐνδεικτικοὶ τῆς παλαιώσεως τῶν μηχανῶν ἀριθμοὶ εἶναι κατ' ἀξίαν οἱ ἀντικειμενικώτεροι, καὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὥς τὸ γενικῶς καταλληλότερον παράδειγμα κριτηρίων παλαιώσεως, πρὸς καθορισμὸν καὶ προσδιορισμὸν τοῦ ἐλαχίστου ὁρίου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀντικείμενόν τι μεθίσταται ἀπὸ τῆς τάξεως τοῦ νέου εἰς τὴν τοῦ παλαιοῦ. Ὁρισμένος ἀριθμὸς

1. Εἰς ἐκ τῶν κλάδων τῆς βιοτεχνίας, ὅστις κατέστη ἀντικείμενον ἐνδελεχοῦς μελέτης ὑπὸ τὸ πρῶμα τούτου, εἶναι λ.χ. ὁ τῆς ὥρολογιοποιίας. Ἐπ' αὐτοῦ, πβ. V. Isambert-Jamati, L'industrie horlogère dans la région de Besançon, Paris, P.U.F., 1954.

2. Πβ. G. Friedmann καὶ I. - D. Reynaud, Sociologie des techniques de production et du travail, ἐν G. Gurvitch, Traité de Sociologie, Paris, P.U.F., 1968 (Bibl. de Sociol. contemp.), τ. I, σσ. 441 καὶ ἐξ., ἰδίᾳ σελ. 443.

ὄρων λειτουργίας, *a posteriori* καὶ πειραματικῶς, συμφῶνως δὲ πρὸς τὸν νόμον τῶν πιθανοτήτων, διατυπούμενος, δύναται νὰ ἀποτελέσῃ, κατὰ γενικὸν κανόνα, οὐσιώδη βάσιν διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἐκάστοτε καταστάσεως παλαιώσεως τοῦ ἀντικειμένου¹. Βεβαίως, ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἀντικειμένου εἰς τὸ ἄλλο θὰ ὑφίσταται διαφορὰ παλαιώσεως ὀφειλομένη εἰς δευτερεύοντα στοιχεῖα, καλὴν ἢ κακὴν συντήρησιν, ἀτυχήματα κτλ., πάντων τούτων καθοριζόντων ἐν ἐπὶ ὁρίων λογικῶς ἀνεκτῶν ἐκτεινόμενον περιθώριον ἐπὶ μέρους μεταλλαγῶν, προκειμένου περὶ ἐνὸς ἐκάστου ἀντικειμένου. Ἡ δυσκολωτέρα πάντως ἀποψις τοῦ προβλήματος συνίσταται εἰς τὸν τρόπον θεωρήσεως τοῦ κατὰ τεκμήριον λαμβανομένου ὁρίου παλαιώσεως ὡς ἀπολύτως ἰσχύοντος ἐφ' ἐκάστης ἐπὶ μέρους περιπτώσεως. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι παλαιώσις δὲν νοεῖται ἀλλοιώσις τῆς συστάσεως τοῦ ἐκάστοτε ἀντικειμένου ἀπὸ στιγμῆς ὠρισμένης, ἀλλ' ὅτι αὕτη ἄρχεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς ὑπάρξεως ἐκείνου. Πρὸς ἀποφυγὴν σοφιστικοῦ *σωρεῖτου* εἶναι ἀνάγκη νὰ διατυπώνεται ἐκάστοτε ὠρισμένον περιθώριον ἀσφαλείας κατὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς παλαιώσεως, ἐκατέρωθεν τοῦ κατὰ τεκμήριον, ἀντικειμενικῶς ὡς ὁρίου λαμβανομένου, ἀριθμοῦ. Ἡ περίπτωσις λοιπὸν τῆς μηχανῆς, ἡ ὁποία παρουσιάζει τὸ καθαρώτατον καὶ σαφέστατον παράδειγμα ἀντικειμενικῆς ἐξεικονίσεως τοῦ βαθμοῦ παλαιώσεώς της, πείθει περὶ τοῦ ἐν μέρει σχετικοῦ χαρακτήρος τῆς τοιαύτης ἐξεικονίσεως, ὡς καὶ περὶ τῆς ἀδυναμίας καθορισμοῦ, ἔστω καὶ ἐπιστημονικῶς, ἐνὸς ἀπολύτου ἀριθμοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς ἀπότομον μετὰβασιν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ εἰς τὸ νέον, καὶ τῆς ἀνάγκης διατυπώσεως ἐνὸς ἀνεκτοῦ περιθωρίου, πρὸς διεύρυνσιν τῆς κρίσεως παλαιωτικῆς φράσεως. Τὸ αὐτὸ ἄλλωστε θὰ ἡδύνατο νὰ ἰσχύσῃ καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἐμβίων ὄντων καὶ δὴ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἔνθα ὠρισμένον περιθώριον συνήθως δεκαετές, ἀναγνωρίζεται ὡς χρόνος κρίσιμος, καθ' ὃν ἡ μεταβολὴ τοῦ νέου εἰς γέροντα λαμβάνει μορφήν πλεον συγκεκριμένην, καὶ δὴ πλέον *ἐμφανῆ*. Τὸ χαρακτηριστικὸν ἐνταῦθα, ὡς καὶ προκειμένου περὶ τῆς μηχανῆς, εἶναι ὅτι ὁ βαθμὸς παλαιώσεως τοῦ οργανισμοῦ εἶναι *συνάρτησις* τοῦ ἰδιαιτέρου βαθμοῦ παλαιώσεως ἐκάστου ὁργάνου, ὡς καὶ τῆς ἀξιολογικῆς λειτουργικῆς σημασίας ἐκάστου μέλους διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ ὅλου, ἡ δὲ *συνάρτησις* αὕτη διαφέρει, κατὰ τὴν μορφήν τοῦλάχιστον, ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἐμβίου ἢ ἀψύχου οργανισμοῦ εἰς τὸν ἄλλον ὁμοειδῆ. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι τό, ὡς ἀνεφάραμεν προηγουμένως, *παλιμφανές*, καθίσταται ἐνίοτε *ψυχολογικῶς καινοφανές*. Μὲ ἄλλους λόγους συντελεῖται δι' αὐτοῦ ἐξυποκειμένους τοῦ ἀντικειμένου, καθ' ὅτι παλαιὸν ἀντικείμενον, περιερχόμενον εἰς τὴν κατοχὴν μου λ.χ., θεωρεῖται παρ' ἐμοῦ ὡς νέον τι.

1. Οὕτω, κατὰ τεκμήριον, ὡς ὄριον μεταξὺ καινοφυοῦς καὶ παλαιοῦ λαμβάνεται κατὰ μέσον ὅρον ἀριθμὸς τις ἀντιπροσωπεύων λ.χ. διανυθέντα χιλιόμετρα, μεθ' ὃν τὸ μηχανικὸν ἀντικείμενον θεωρεῖται ἀμετακλήτως παλαιόν.

Τὸ παλαιὸν τείνει νὰ γίνη νέον, πλὴν μόνον δι' ἐμέ. Ἀλλά, διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς περιπτώσεως αὐτῆς εἰσερχόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς φάσεως τῆς παλαιώσεως τὴν ὁποίαν ἠμποροῦμεν νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ὑποκειμενικὴν. Πρὶν ἢ χωρήσωμεν λοιπὸν περαιτέρω εἶναι εὐκατεῖον νὰ προβῶμεν εἰς συναγωγὴν τῶν μερικῶν περὶ ἀντικειμενικῆς παλαιώσεως συμπερασμάτων ποὺ δύνανται νὰ ἐξαχθοῦν ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε θεωρήσεως τοῦ προβλήματος.

Ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ παλαιώσις ὡς καὶ σχετικῶς ἀνεπηρέαστος ἀντικειμενικὴ μέτρησις καὶ ἀξιολόγησις τοῦ βαθμοῦ αὐτῆς, καίτοι δὲν φαίνεται ἐφικτὴ ἢ, ἔστω καὶ διὰ τελειοτέρων τεχνικῶν μέσων, προκειμένου περὶ ἐμβίων ἢ ἀψύχων ὀργανισμῶν λ.χ. ἔνθα ὁ ρυθμὸς παλαιώσεως εἶναι ἐμφανέστερον ταχύς, διατύπωσις στιγμιαίου ὁρίου παλαιώσεως. Ἀρχομένη ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς λειτουργίας ἐνὸς ὀργάνου, ἡ παλαιώσις του *ἐκτείνεται* καθ' ὠρισμένον στάδιον — οὐχὶ στιγμιαῖον, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τοῦλάχιστον ὑπὸ ὅρους ὁμαλοῦ βίου ἢ γενικώτερον ὁμαλῆς λειτουργίας — ἐκτενόμενον ἐπὶ διαδοχικῶν χρονικῶν καὶ γενικώτερον ἀριθμητικῶν μονάδων καθιστωσῶν συγκεκριμένην μίαν ὠρισμένην *ζώνην καιρίας ἀλλοιώσεως*, καθ' ἣν τὸ ἀντικείμενον δὲν εἶναι οὔτε ἀκριβῶς νέον οὔτε ἀκριβῶς παλαιόν, ἀλλὰ, μᾶλλον, ἀμφοτέρω ὁμοῦ. Εἶναι ἡ περίοδος τῆς πάλης πρὸς κατίσχυσιν τοῦ παλαιοῦ, κατίσχυσιν ἀναπτόρεπτον καὶ ἀναγκαίαν, πλὴν δυναμένη νὰ συντελεσθῇ μετὰ χρονικὸν διάστημα ἀπροκαθόριστον, λόγῳ τῆς δυναμικῆς ἀντιδράσεως τῆς στερεᾶς κράσεως τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ ὅλη διαδικασία τῆς παλαιώσεως, ποὺ ἄρχεται ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ὀργανισμοῦ λ.χ. καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς ὀλοσχεροῦς φθορᾶς του, συμπτυκνύται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὡς ἄνω καιρίας ζώσης εἰς τὴν ὁποίαν προσδίδει χαρακτηῖρα ὅλως ἐξαιρετικὸν καὶ σημασίαν ὅλως ἀποφασιστικὴν. Ἡ ἔντασις τῆς παλαιώσεως κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν δὲν εἶναι ποσοτικὴ, καθ' ὅσον διεπιστώσαμεν ὅτι κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς λειτουργίας του, ὀργανισμὸς τις παλαιοῦται ἀπείρως γοργότερον ἢ μετὰ ταῦτα, ὅσον ποιοτικὴ, δεδομένου ὅτι κατ' αὐτὴν ἐπέρχεται σύγκρουσις τῶν ὑπολειμμάτων τῆς νεότητος πρὸς τὰς δυνάμεις τοῦ ἀφανισμοῦ διὰ τῆς παλαιώσεως. Ὅμιλοῦντες λοιπὸν περὶ ποιοτικῆς ἐντάσεως τοῦ ρυθμοῦ παλαιώσεως ἀναφερόμεθα εἰς τὸν δραματικὸν χαρακτηῖρα *κρίσεως* τὸν ὁποῖον προσλαμβάνει ἡ συνῶθησις τῶν ἐκατέρωθεν στοιχείων.

Ἡ χρονικῶς προηγουμένη τῆς ποιοτικῆς παλαιώσεως ποσοτικὴ τοιαύτη εἶναι, διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς αὐτόν, συνδεδεμένη πρὸς τὸ νέον ἢ καινουργές τοῦ χαρακτηῖρος τοῦ ἀντικειμένου. Μετὰ τὴν πρώτην ταύτην περίοδον, τὸ ἀντικείμενον ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ καταφανῶς νέον. Καθ' ἣν ὅμως περίοδον συντελεῖται ποιοτικὴ μεταβολή, τὰ τελευταῖα ἐμφανῆ χαρακτηριστικὰ τῆς νεότητος ἐξαφανίζονται παραχωροῦντα τὴν θέσιν των εἰς ἄλλα. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς (ἡ ὁποία εἶναι, ὡς εἶδομεν, στιγμὴ διαρκείας) τὸ ἀντικείμενον θὰ ἀπολέσῃ πάντα ἐμφανῆ δεσμὸν πρὸς τὴν προτέραν του κατάστασιν,

καίτοι ἡ οὐσιαστικὴ του ταύτισις πρὸς ἐκείνην παραμένει γεγονὸς ἀναντίρρητον. Ἡ μετάβασις δηλαδὴ ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην οὐδόλως ἐπηρεάζει τὴν ταυτότητα τοῦ ἀντικειμένου πρὸς ἑαυτό. Καίτοι δὲν εἶναι πλέον ὅ,τι ἦτο, δὲν θὰ ἦτο ὅ,τι εἶναι, ἐὰν δὲν εἶχεν ὑπάρξει οἶον ὑπῆρξε. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν τὸ παρελθὸν φαίνεται ὑπὸ ὠρισμένους ὅρους προκαθορίζον κάπως τὸ παρόν, ὡς ἀκριβῶς τὸ τελευταῖον αὐτὸ θεωρεῖται προκαθορίζον τὸ μέλλον, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν παλαιώσιν ἀντικειμένου τινὸς θεωρουμένου κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Ἰδίᾳ ὅμως προκειμένου περὶ πνευματικῶν ὄντων, ὁ προκαθορισμὸς οὗτος δὲν εἶναι νοητός, ἂν δὲν θεωρηθῇ ὡς ἀπόρροια τῆς ἐλευθερίας τοῦ ὄντος, ἣτις τὸν ἐπιτρέπει. Δυνάμεθα οὕτω, ἐκ τῶν πραγμάτων, νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐπιπρόσθετον σημασίαν εἰς τὸν ἀριστοτέλειον ὀρισμὸν τῆς ὑποστάσεως, ὡς πρώτης οὐσίας: *τί ἦν εἶναι*¹, ἥτοι τὴν ποιοτικὴν παρουσίαν τοῦ προτέρου ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ ὑστέρου, θεωρουμένων ὡς καταστάσεων ἀντικειμενικῶν. Διὰ τοῦ ὡς ἄνω ὀρισμοῦ, ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνει εἰς παρακαμπτικὴν ἀφαίρεσιν τῆς μορφῆς τοῦ συστήματος τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν, τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ἴσως δυνατὸν ν' ἀγνοήσωμεν ἐνταῦθα. Ὁ μόνος τρόπος διασώσεως τῆς καθολικότητος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐνταξίς του ἐντὸς τοῦ συστήματος τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἀναγνωρίσεως τῆς ἐπιπροσθέτου ταύτης σημασίας, ὀριζομένης ἐπὶ τούτῳ ὡς συνδυαστικῆς συνπάρξεως τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν εἰς τὸ ὄν, ἥ, ὅπερ ἀνάγεται εἰς τὸ αὐτό, ὡς ἀκτινοβολία τοῦ ὄντος πρὸς ὅλας τὰς χρονικὰς κατευθύνσεις.

Β'

Διαφοροτρόπως παρουσιάζονται τὰ δεδομένα τῆς παλαιώσεως θεωρούμενα ὑποκειμενικῶς. Εἴχομεν ἤδη τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ὀρισμένας ἀπόψεις ἀποτελούσας τρόπον τινὰ μεταβατικὰς μεταξὺ ἀντικειμενικῶς καὶ ὑποκειμενικῶς συντελουμένης παλαιώσεως, θεωρήσεις. Θὰ ἐπανέλθωμεν ὅμως ἐπ' αὐτῶν ἐν συνεχείᾳ. Ἐνταῦθα προέχει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ὑποκειμενικὴν ἀποψιν καὶ σημασίαν τῶν ὅρων *νέον* καὶ *παλαιόν*, ὡς ἐπράξαμεν ἤδη προκειμένου περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς τῶν σημασίας. Καί, πρῶτον, τί ἐνοοῦμεν, κυριολεκτοῦντες, ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ ὑποκειμενικῆς θεωρήσεως τῆς παλαιώσεως; Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δυνάμεθα ν' ἀπαντήσωμεν ἀξιοποιούντες τὸ γεγονὸς τῆς ἀξιολογήσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος. Εἰς τὴν καταναγκαστι-

1. Μτφ. Ζ', 7, 1032b 1. Διὰ μίαν ἀναλυτικὴν θεώρησιν τῆς ἐκφράσεως, πβ. P. Aubenque, *Le problème de l'être chez Aristote. Essai sur la problématique aristotélicienne*, Paris, P.U.F., 1962 (Bibl. de Philos. contemporaine), σσ.

κὴν ἄλυσιν ποὺ συνθέτουν αἱ χρονικαὶ κατηγορίαι, κατὰ τὴν παλαιώσιν τῶν ἀντικειμένων, ἀντιτίθεται ὁ ἐλεύθερος προσδιορισμὸς τῆς παλαιωτικῆς τῶν « ἁλλοιώσεως », συμφώνως πρὸς τὸ καθαρῶς πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς νοητικῆς διεργασίας τῆς ἐκτιμήσεως τῆς παλαιότητος. Ἡ ὅλη ἔναντι τῆς παλαιώσεως τῶν ἀντικειμένων ὑποκειμενικὴ στάσις τοῦ νοῦ διακρίνεται διὰ τὸν αὐθαίρετον χαρακτήρα της, αὐθαίρετον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀξιολογεῖ τὰ ἐκάστοτε εἰς αὐτὸ χρονικῶς δεδομένα, μὲ πλήρη ἐλευθερίαν, μὴ δεσμευόμενος ὑπὸ τινος καταναγκαστικῆς λεπτομερείας. Κατὰ τὴν τοιαύτην διαδικασίαν, τὸ πνεῦμα, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ προκειμένου περὶ τῆς διατυπώσεως τῶν σχέσεων τῶν γεγονότων πρὸς τὰς καιρικὰς κατηγορίας¹ καταλύει πάντα καταναγκασμὸν, φυσικὸν ἢ ἄλλον, διὰ νὰ προσδιορίσῃ ἰδίους νόμους οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι εἰμὴ οἱ νόμοι τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθερίας. Νέαι σχέσεις, νέαι συνδέσεις μεταξὺ φαινομένων, ἀντικειμένων, προσώπων ἢ νοήσεων διατυπῶνται συμφώνως πρὸς τὴν αὐτοτέλειαν τὴν χαρακτηρίζουσαν τὴν πνευματικὴν αὐτενέργειαν κατὰ τὴν θεώρησιν τοῦ κόσμου γενικώτερον, εἰδικῶς δέ, τῆς ἐκάστοτε παρουσιαζομένης περιπτώσεως.

Ἐν μέσῳ τοῦ καταναγκασμοῦ τῆς παλαιώσεως, φυσικοῦ, βιολογικοῦ, μηχανικοῦ νόμου, ἡ ψυχολογικὴ ὑποκειμενικὴ ἀντιμετώπισις τῆς παλαιωτικῆς ἁλλοιώσεως τῶν ἀντικειμένων ἀποτελεῖ ἰδιαίτερας σημασίας φορέα τῆς νομοθετικῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος. Ἡ διάνοια, ἂν ἴσταται μετὰ θανμασμοῦ ἐνίστε πρὸ τῶν φυσικῶν νόμων ποὺ διέπουν τὸν κόσμον, τὸ πράττει κυρίως πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ συλλάβῃ τὸ σύστημα αὐτῶν, πρὶν ἢ χωρῇ, πέραν τούτου, εἰς ἐρμηνεῖαν αὐτοῦ εἴτε καθαρῶς ἐπιστημονικὴν εἴτε κοσμοθεωρητικὴν, ἐρμηνεῖαν πού, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, εἶναι ἀναδημιουργία τοῦ κόσμου σύμφωνος πρὸς τῆς διανοίας τὴν φύσιν ἥτοι ἐλευθέρῃ ὑπαγωγῇ τῶν νόμων τοῦ φυσικοῦ καταναγκασμοῦ εἰς νόμους πνευματικῆς ἐλευθερίας, ὑπερεχούσης κατὰ τοῦτο ἐκείνου, ὅτι ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ τὸν καταλύσῃ, ν' ἀνασυστήσῃ δὲ αὐτὸν συμφώνως πρὸς ἑαυτήν, ἥτοι νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ ἥδη ὑφιστάμενον ὕλικόν του περιεχόμενον, περιεχόμενον πνευματικόν. Τὰ ἀνωτέρω δὲν ἀποτελοῦν εἰμὴ ἀπλῶς σχεδάριον προλεγομένων εἰς μίαν ἔρρυναν διὰ τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ πνεύματος, ἐκτίθενται δ' ἐνταῦθα πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προετοιμάσουν τὸν ἀναγνώστην ὡς πρὸς τὴν προσωπικὴν ἡμῶν τοποθέτησιν ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόβλημα. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν εἶναι ὑπερανθρώπινον διότι ἀπλῶς ἀνέρχεται πέραν τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων του — τοῦτο ἄλλωστε δὲν συμβαίνει πάντοτε —, ἀλλὰ διότι ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιθυμῇ νὰ τείνῃ πέραν τοῦ ἀνθρώπινου ἐπιπέδου, διὰ τινος ἔρωτος τοῦ ἀπολύτου. Οὕτω καὶ προκειμένου περὶ τοῦ προβλήματος τῆς παλαιώσεως, τὸ πνεῦμα ἐκφεύγει ἐκ τοῦ κλοιοῦ τοῦ χρονι-

1. Χρονικαὶ καὶ καιρικαὶ κατηγορίαι, ἐνθ' ἀν., σσ. 433 κ.ἐξ.

κοῦ καταναγκασμοῦ, διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἰδίαν χρονικὴν νομοτέλειαν. Εἶναι καὶ τοῦτο μία ἀποφῆς τῆς πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω παρεκβάσεων εἴμεθα προητοιμασμένοι νὰ ἐξετάσωμεν πῶς πράγματι τὸ *νέον* καὶ τὸ *παλαιόν* παρουσιάζονται κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν τῶν θεωρήσιν. Καὶ τὸ μὲν *νέον* ἐμφανίζεται, ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους, ὡς καινοφανές τι, ἐνδιαφέρον κατὰ τὸν ἀσυνήθη καὶ «παράδοξον» αὐτοῦ χαρακτῆρα. Θεωρήσωμεν λοιπὸν ἐν ἕκαστον τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων. Ὡς καινοφανές, τὸ *νέον* προϋποθέτει φαινομενικὴν, τοῦλάχιστον, ἀνυπαρξίαν αὐτοῦ, ἐκτὸς βεβαίως τῆς τρόπον τινὰ ἐμμέσως ἐμφανιζομένης προσδοκίας τῆς συνειδήσεως, ὑπὸ τύπον νοητικῆς προθετικότητος. Εἶναι λοιπὸν τὸ *νέον* ὅ,τι διὰ πρώτην φορὰν ἐνσυνειδήτως διαπιστοῦμεν ὡς ὑπάρχον *δὲ ἡμᾶς*. Ἀδιαφοροῦντες περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς προϋπάρξεώς του, λαμβάνομεν ὑπ' ὅψιν αὐτὸ καθ' ὃ μέτρον μόνον ἐντάσσεται εἰς τὸ πλαίσιον τῶν συνειδητῶν εἰς ἡμᾶς γεγονότων. Εἰς τὴν πραγματικότητα, οὐδὲν ὑπάρχει διὰ τὴν συνειδήσιν ἂν μὴ ἔχῃ προηγουμένως ἐνταχθῇ εἰς τὸν κόσμον τῶν ὄντων τῶν πραγμάτων, τῶν γεγονότων καὶ τῶν ἰδεῶν, ποῦ ἀποτελεῖ τὸν συνειδητὸν μας κόσμον. Βεβαίως καὶ ἡ φανταστικὴ λειτουργία¹ δημιουργεῖ μορφὰς τῶν ὁποίων αἱ προοπτικαὶ καὶ τὰ περιγράμματα μᾶς εἶναι συνειδητὰ, καίπερ ὄντα ἔξω τῆς, ἐν τῇ στενῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὅρου, πραγματικότητος. Γενικῶς ὁμως, ἡ τοιαύτη προβολὴ τοῦ φανταστικοῦ ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ δημιουργεῖ ἀπλῶς νέας μορφὰς ὑποκειμενικάς, ἀντικειμενικῶς προβαλλομένας, πλὴν οὐδόλως παλαιουμένας, ὑφ' ἣν ἔννοιαν καθωρίσαμεν προηγουμένως, τοῦ χρόνου καὶ τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν μὴ λαμβανομένων πλέον ὑπ' ὅψιν προκειμένου περὶ αὐτῶν. Ἀντιθέτως, ἡ ὑποκειμενικὴ παλαιώσις εἶναι ἀναγωγὴ τοῦ ἀντικειμένου εἰς συνειδητὰς διαθέσεις ὑποκειμενικάς, λαμβανομένων ὑπ' ὅψιν τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν, καίπερ καταλυομένων, πρὸς δημιουργίαν ἄλλου χρονικοῦ πλέγματος πλαισιώσεως αὐτῶν.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω λοιπόν, ὑποκειμενικῶς, τὸ *νέον* εἶναι ὅ,τι διὰ πρώτην φορὰν συνειδητοποιοῦμεν, ἀδιαφόρως ἂν προϋπῆρχε τοῦ χρόνου συνειδητοποιήσεώς του. Διὰ τὴν συνειδήσιν, τοιαύτη προϋπαρξὶς οὐδόλως νοεῖται, καίτοι δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν τὴν ἐν τῇ νοήσει προϋπαρξίν ἐδικοῦ ἐκάστοτε σχήματος πλαισιώσεως τοῦ καινοφανοῦς ἀντικειμένου, σχήματος οὐ ἄνευ ἢ συνειδητοποιήσεως τοῦ ἐν λόγῳ ἀντικειμένου θὰ ἦτο ἀνύπαρκτος, ἀδύνατος καὶ ἀνέφικτος. Διὸ καὶ πρέπει νὰ δεχθῶμεν μίαν ὠρισμένην κινητικότητα τῆς νοήσεως νὰ μορφοποιῇ γνωσιολογικὰ σχήματα κατὰ τὴν συνειδητοποιήσιν, καὶ εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐμφανίζονται ταῦτα ὡς προϋπάρχοντα. Καὶ τοῦτο ὁμως δὲν ἤθελεν εἶναι ἐφικτὸν ἄνευ ὠρισμένης διαχύτου

1. Ε. Μουτσοπούλου, Ἡ μορφοποιὸς φαντασία, ὑπὸ ἑκδοσιν, περ. Χρονικὰ Αἰσθητικῆς, τόμ. Β', 1963.

γενικῆς προθετικότητος τῆς νοήσεως δυναμένης νὰ «σκοπεύῃ» τὰ πλέον διάφορα ἐκάστοτε νοητικὰ ἀντικείμενα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καθιστᾷ αὐτὰ ἀντικείμενα συνειδητά. Λέγοντες λοιπὸν ὅτι προθετικότης τῆς νοήσεως σχετικῶς πρὸς ὥρισμένον ἀντικείμενον καινοφανὲς προϋπάρχει τῆς συνειδητοποιήσεως αὐτοῦ, ἐννοοῦμεν ὅτι προϋπάρχει μόνον διάθεσις διάχυτος τῆς νοήσεως νὰ δημιουργήσῃ αὐτοστιγμὴν ὅσασδήποτε τὸν ἀριθμὸν προϋπόθεσις ἀντιληπτικῶν προθετικῶν σχημάτων συνειδητῆς πλαισιώσεως τῶν ἀντικειμένων της. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ ὅλως διαχύτου καὶ συγκεχυμένης ἐνεργητικῆς διαθέσεως τῆς νοητικῆς ἡμῶν δραστηριότητος, ποῦ ἐπιτρέπει νὰ ἔχωμεν κατὰ τὴν συνειδητοποίησιν ἀντικειμένου τινὸς τὴν διπλὴν ἐντύπωσιν τῆς τε προσδοκίας ἣν ἔχομεν αὐτοῦ, καὶ τοῦ παραδόξου χαρακτῆρος τὸν ὁποῖον αὐτὸ παρουσιάζει. Τοῦτο συμβαίνει λοιπὸν διότι μόνον κατὰ τὴν συνειδητοποίησιν τοῦ ἀντικειμένου ἐπέρχεται συγκεκριμενοποίησις τῆς προθετικῆς διαθέσεως τῆς νοήσεως εἰς καθωρισμένα ἀντιληπτικά σχήματα.

Ἡ οὕτω διαπιστουμένη νοητικὴ διαδικασία πρὸς οὐδεμίαν ἰδεοκρατίαν ἀντίκειται. Διότι ἡ ἰδέα δὲν εἶναι μία ἀφαίρεσις προερχομένη ἐξ ἐμπειρικῶν δεδομένων. Εἶναι ἀξία νοητῆ συνειδητοποιουμένη διὰ παντὸς ἐπὶ τινι εὐκαιρίᾳ. Τὸ πλατωνικὸν κάλλος δὲν εἶναι, κατὰ τὴν Διοτίμαν¹, ἄλλο τι ἢ ἰδέα καθισταμένη συνειδητὴ διὰ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἔρωτος, τοῦθ' ὅπερ ἐντάσσεται ἐν τῇ πλατωνικῇ θεωρίᾳ τῆς ἀναμνήσεως². Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἰδεῶν. Οὕτω λύεται καὶ ἡ φαινομενικὴ ἀντινομία μεταξὺ προϋπάρξεως τοῦ ἀντιληπτικοῦ σχήματος τοῦ ἐκάστοτε « νέου » καὶ τοῦ ἰδιάζοντος παραδόξου αὐτοῦ χαρακτῆρος.

Τὸ παράδοξον λοιπὸν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ νέου ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ἀσυνήθους τοῦ χαρακτῆρος τούτου, ὅστις εἰσάγει εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ προβλήματος τὸ στοιχεῖον τῆς χρονικῆς διαρκείας. Νέον λοιπὸν εἶναι τό τε αἰφνίδιον καί, γενικώτερον, ὅ,τι ἀρχίζει διὰ τὴν συνειδήσιν μας, νὰ διαρκῇ, ὅ,τι πληροῖ φαινομενικὸν κενὸν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς δυνάμεθα νὰ βασισθῶμεν διὰ τὸν ὅρισμόν τοῦ παλαιοῦ. Κατὰ ταῦτα παλαιὸν εἶναι ὅ,τι ἔχει διάρκειαν ἐν τῇ συνειδήσει, ὅτι ἔχομεν συνηθίσει. Τὰ δύο κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ παλαιοῦ εἶναι τοιοιουτρόπως ἀφ' ἑνὸς μὲν μία κόπωσις, ἕνας κόρος ὀφειλόμενος εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκούς (ἢ καὶ εἰς τὴν ὑπαρξίν φρενιτιῶδους, ἐν γένει πάντως εἰς τὴν ἔλλειψιν ἰσορροπημένης) ἀνανώσεως τῶν μορφῶν τῶν ἀντικειμένων ἐν σχέσει πρὸς τὴν νοητὴν των πραγματικότητα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ποιά τις νοσταλγία ἀναφερομένη εἰς τὴν ὁλονὲν περισσότερον διαλυομένην ἐντύπωσιν καινοφανείας αὐτοῦ. Οὕτω, τὸ παλαιὸν εἶναι τὸ ὁλονὲν ὀλιγώτερον πρὸς τὴν διάθεσιν τῆς νοήσεως νὰ συνειδητο-

1. Συμπόσ., 210a - 211c.

2. Μένων, 81b κ.ἑξ. καὶ ἰδίᾳ Φαῖδρ., 249b - 250b.

ποιῇ καινοφανείας ἀντικειμένων, ἀντιστοιχοῦν, ἡ δὲ παλαιώσις εἶναι κατὰ τ' ἀνωτέρω, ὥς μετάβασις ἀπὸ τοῦ νέου εἰς τὸ παλαιόν, *πρόσκτησις* διαρκείας ὑποκειμενικῆς ἀντικειμένου τινός, συνεπῶς δέ, ἐκχρονισμός αὐτοῦ, δι' ἀπωλείας τῶν καθιστώντων αὐτὸ πρότερον ἀσύνηθες καὶ παράδοξον, στοιχεῖον. Ὁ κόρος ἐν τῇ περιπτώσει αὐτῇ ἐπέρχεται ἔκ τινος ἀπωλείας καὶ πτώσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος τὴν συνειδήσιν «δυναμικοῦ» τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς.

Ὡς πρὸς τὴν νοσταλγίαν, αὕτη ἀφορᾷ, συναισθηματικῶς πῶς, εἰς τὴν παρελθούσαν ἀρχικὴν διὰ τὴν συνειδήσιν κατάστασιν τοῦ παλαιοῦ, ἥτοι εἰς τὸ παλαιὸν θεωρούμενον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ νέου, δὲν εἶναι δὲ ἄλλο τι εἰμὴ ἢ ἐπὶ εἰδικοῦ ἐπιπέδου συνειδητοποίησις καὶ συναίσθησις τῆς παλαιωτικῆς ἐκείνου πορείας, δηλαδὴ τῆς ποιητικῆς του μεταβολῆς ὀριζομένης κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: διὰ τὴν συνειδήσιν, τὸ παλαιὸν ἀποβάλλει βαθμιαίως τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού ἀπετέλουν τὸν πλοῦτον τῆς καινοφανείας αὐτοῦ ἐφ' ὅσον χρόνον ἐχαρακτηρίζετο διὰ τὴν νεότητά αὐτοῦ, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐμπλουτίζει τὸ ἐν τῇ συνειδήσει περιεχόμενόν του διὰ τῆς προσκλήσεως νέων βιωμάτων ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ συνειδητοῦ βίου. Προφανῶς ὅμως ἡ ποιοτικὴ αὕτη μεταλλαγὴ συντελεῖται μόνον ἐν τῇ συνειδήσει, ἐνῶ, ὥς εἶδομεν, ἀντικειμενικῶς, τὸ παλαιὸν χαρακτηρίζεται ὑπὸ τινος *πλέον* - εἶναι ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ μορφήν. Ἄλλωστε, ἡ ὑποκειμενικὴ παλαιώσις οὐδόλως ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν τοιαύτην. Πρόκειται ἁπλῶς περὶ πορειῶν ἀκολουθουσῶν τὴν αὐτὴν παράλληλον κατεύθυνσιν, μετὰ τῶν ὁποίων ὅμως οὐδεὶς πραγματικὸς χρονικὸς παραλληλισμὸς διαπιστοῦται κατ' ἀνάγκην. Τοιοῦτος παραλληλισμὸς δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ, βεβαίως, πλὴν δὲν εἶναι ἀναγκαῖος. Ὡς ἐκ τούτου, ἐνῶ ἡ ἀντικειμενικὴ παλαιώσις ἀκολουθεῖ, ὑπὸ ὁμαλὰς περιστάσεις, προκειμένου περὶ ὀρισμένου ἀντικειμένου, σταθερὰν χρονικὴν πορείαν, ἐνῶ δηλαδὴ ὑπόκειται εἰς σταθερὸν παλαιωτικὸν συντελεστήν, ἀντιθέτως, ἡ ὑποκειμενικὴ τοιαύτη ὑπόκειται εἰς ἀξομειώσεις τῆς ἀξίας τοῦ παλαιωτικοῦ της συντελεστοῦ. Προκειμένου περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ἡ ἐν τῇ συνειδήσει παλαιώσις αὐτοῦ συντελεῖται ἀνωμάλως, καθισταμένη πότε ταχύτερα καὶ πότε ἀργότερα κατὰ τὸν ρυθμόν, μὲ ἄλλους λόγους, *σχετική*.

Ἡ σχετικότης αὕτη ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς διαρκείας τοῦ νέου, τοῦ καινοφανοῦς, ὥς καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς παλαιώσεως. Βεβαίως, εἶδομεν ὅτι ἡ παλαιώσις δὲν νοεῖται εἰμὴ ὥς συμφυῆς πρὸς τὴν διάρκειαν, πραγματικὴν ἢ νοητὴν, τοῦ ἀντικειμένου. Καὶ αὐτὸ τὸ νέον, τὸ καινοφανές, δὲν ἐκφεύγει τοῦ κλοιοῦ τῆς παλαιωτικῆς διαβρώσεως. Ὅπως δὴποτε, καὶ κατ' αὐτὴν εἰσέτι τὴν ἀντικειμενικὴν παλαιώσιν, διεπιστώσαμεν σχετικότητα, κατὰ πρῶτον μὲν λόγον, ὥς πρὸς τὸν ρυθμὸν παλαιώσεως, ἀναλόγως τῶν ἀντικειμένων, κατὰ δεῦτερον δὲ λόγον, ἰδίᾳ ὥς πρὸς τὴν χρονικὴν ζώνην πού ἀποτελεῖ τὸν ἄρμον τὸν διαχωρίζοντα (καὶ ἐν ταυτῷ συνενοῦντα) τὸ

νέον καὶ τὸ παλαιόν, προκειμένου περὶ ἀντικειμένων ὁμοειδῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸς μόνον κατὰ προσέγγισιν ὁ καθορισμὸς ἐνὸς ἀριθμητικοῦ μετρητικοῦ κριτηρίου, πρὸ τοῦ ὁποίου τὸ ἀντικείμενον νὰ εἶναι νέον, μεθ' ὃ δέ, νὰ εἶναι παλαιόν. Φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἐφ' ὅσον ἡ ἐνδιάμεσος αὕτη ζώνη εἶναι πλατυτέρα, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ χάρις εἰς αὐτὴν ἐπιτυγχανομένη ἐξαικόνισις τῆς παλαιώσεως καθίσταται πληρεστέρα. Ἀλλὰ τότε, ἰδανικὸν ὄριον πλάτους τῆς ὡς ἄνω ζώνης καθίσταται ἡ συμπερίληψις παντὸς τοῦ χρόνου ἐν ᾧ ὑφίσταται τὸ θεωρούμενον ἀντικείμενον, ὅποτε θὰ ἔδει νὰ διακρίνωμεν δευτερεύοντα, τριτεύοντα κ.ο.κ. στάδια παλαιώσεως ἐντὸς τῆς ζώνης αὐτῆς, κινδυνεύοντες πάντως νὰ ἐμπλακῶμεν καὶ πάλιν εἰς τινα σωφείτην. Διὸ καὶ κατὰ τεκμήριον, τοῦλάχιστον ὑπὸ συνθήκας ὁμαλᾶς, καθορίζομεν ὠρισμένον στάδιον ἀσφαλείας ἀριθμητικόν, καθ' ὃ τὸ ἀντικείμενον οὔτε νέον πλέον οὔτε παλαιόν εἰσέτι εἶναι. Ὑποκειμενικῶς ὅμως, ὁ τοιοῦτος καθορισμὸς εἶναι ἔτι δυσχερέστερος, ἀφοῦ ἔτι σχετικώτερον εἶναι τὸ καθοριζόμενον. Ἐὰν ἀντικειμενικῶς ἀντικείμενόν τι ὑπερβαίνει τὸ ὄριον τῆς νεότητος ἢ καὶ (προκειμένου περὶ ἀνωμάλων συνθηκῶν, ὡς καταστροφῆς κ.ο.κ) ὑφίσταται ἀπότομον παλαιώσιν, ὑποκειμενικῶς ὁ χαρακτήρ τοῦ νέου εἶναι δυνατὸν νὰ παραταθῇ ἐπ' ἄπειρον, ὡς καὶ τὰνάπαλιν νὰ λάβῃ ἐξ ἀρχῆς τὸν χαρακτήρα τοῦ παλαιοῦ.

Ἡ ὅλη διαδικασία τῆς ἐκτιμήσεως τῆς παλαιώσεως εἶναι δυνατόν νὰ παραβληθῇ πρὸς ζύγισιν ἐπὶ ζυγοῦ στερουμένου εὐπαθείας. Τὸ βάρος τοῦ ζυγίζομένου ἀντικειμένου φαίνεται τότε μεταβλητόν, τὸσον μεταβλητόν ὅσον περισσότερον ὁ ζυγὸς στερεῖται εὐπαθείας. Τὸ μεταβλητόν τοῦ βάρους ξενίζει ἡμᾶς, διότι ἀκριβῶς ἔχομεν συνείδησιν τῆς προσπαθείας ποὺ καταβάλλομεν πρὸς ἐκτίμησιν ἐκείνου. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει καὶ προκειμένου περὶ ἐκτιμήσεως τοῦ βαθμοῦ παλαιώσεως ἀντικειμένου τινός, πλὴν δὲ ἀντιλαμβανόμεθα πάντοτε σαφῶς τὰς δυσκολίας ποὺ ἡ προσπάθεια αὕτη συναντᾷ, πρῶτον, διότι στερούμεθα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀκριβῶν ἀντικειμενικῶν κριτηρίων, καὶ δεύτερον, διότι ἔχομεν συνηθίσει εἰς τὴν τοιαύτην χρονοκριτικὴν ἀναρχίαν, ὅποτε πᾶσαι αἱ ἐλάσσονος καὶ ὠρισμένας μείζονος σημασίας, συναφεῖς πρὸς τὸ φαινόμενον αὐτό, ἀνωμαλῖαι, παρέρχονται ἀπαρτήρητοι. Ἀλλωστε, δὲν δυνάμεθα καὶ νὰ διατεινόμεθα ὅτι πρόκειται περὶ ἀνωμαλιῶν, ἐφ' ὅσον ἡ σχετικότης τῆς παλαιώσεως ἀποτελεῖ τὸν πραγματικὸν κανόνα αὐτῆς.

Ἡ σχετικότης τῆς παλαιώσεως ἐντείνεται ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως παντὸς πραγματικοῦ παραλληλισμοῦ μεταξὺ ἀντικειμενικῆς καὶ ὑποκειμενικῆς τοιαύτης, καὶ τὴν ὁποίαν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς διαχρονισμόν. Πρόκειται περὶ ἀνεξαρτήτων ὁδῶν προσπελάσεως τοῦ πλέον - εἶναι, αἱ ὁποῖαι ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ καταστοῦν, διὰ τῆς νοητικῆς ἀκριβῶς ἐλευθερίας, ὅρου συναρτήσεως, μεταβαλλόμενοι ὁ μὲν σταθερῶς, ὁ δ' ἕτερος ὄχι. Ἄν ὁ ἀντι-

κειμενικὸς καὶ ὁ ὑποκειμενικὸς ρυθμὸς παλαιώσεως ἀντικειμένου δύνανται νὰ συμπέσουν, τοῦτο εἶναι θέμα πιθανότητος, θὰ ὀφείλεται δέ, κατὰ μέγα μέρος, εἰς τὴν ἀσφῶς καὶ ἑλλιπῶς ἐκδηλουμένην ἐλευθερίαν τῆς νοήσεως. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ ἐλευθερία αὕτη ἐκδηλοῦται κατὰ τὸν ἀπόλυτον αὐτῆς βαθμόν, ὁ ἐν λόγῳ διαχρονισμὸς εἶναι ἀναπόφευκτος, ἀποτελεῖ δὲ ἀντικειμενικὴν ἐγγύησιν τῆς ολοκληρωτικῆς ἰσχύος τῆς ἐλευθερίας ταύτης. Ἡ χρονικὴ συνείδησις ἣτις ἐν προκειμένῳ καθίσταται συνείδησις τῆς παλαιώσεως, μόνον διὰ τοῦ παλαιωτικοῦ διαχρονισμοῦ, οἷος ὠρίσθη ἀνωτέρω, καθίσταται ἀνεξάρτητος παντὸς καταναγκασμοῦ. Ἀλλωστε, ποῖόν τινα διαχρονισμὸν διεπιστώσαμεν καὶ ὡς πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀντικειμενικὴν παλαιώσιν τῆς ὕλης καὶ τῆς μορφῆς ἀντικειμένου, τοῦτο δέ, ἐν σχέσει πρὸς ἰδιαιτέρους ὅρους ἀναφορᾶς αὐτῶν. Τὸ ἀνωτέρω πρόβλημα ἐπιδέχεται παραλλαγὰς τινὰς ἐξ ἀφορμῆς ὠρισμένων ἐπιπτώσεων σχετιζομένων πρὸς ὅλως μερικὰς ἐκάστοτε καταστάσεις πρὸς τὰς ὁποίας ὑπάρχει ἀναφορὰ τῆς ὅλης συναρτήσεως. Ἀπλούστατον ἀλλὰ καὶ σαφέστερον παράδειγμα προσφέρεται ὁ ρυθμὸς παλαιώσεως ἐνδύματος νηπίου λ.χ., ταχύτερος τοῦ ρυθμοῦ παλαιώσεως ἐνδύματος ἐνήλικος, διότι ἐκτὸς τῆς συγκεκριμένης φθορᾶς, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα ἐνδεικτικῶς νὰ θεωρήσωμεν ὡς σταθερὰν εἰς τὰς δύο περιπτώσεις (ὕλη), εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, λόγῳ τῆς ταχύτερας σωματικῆς ἀναπτύξεως, τὸ ἀντικείμενον περιέρχεται ταχύτερον εἰς ἀχρησίαν (μορφή). Ἐνταῦθα δέον νὰ ληφθῇ συνελθὼς ὑπ' ὅψιν ἡ ἰδέα τῆς *χρησιμότητος*. Ὡσαύτως, ἡ παλαιώσις ὠρισμένων θεωρῶν ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν σχετικῶς πρὸς τὴν ἐξηγήσιν ὠρισμένων φαινομένων εἶναι ἐπίσης σχετικὴ. Οὕτω ἡ Φυσικὴ ἐπὶ μακρὸν ἐστὴν ῥίχθη ἐπὶ τῆς νευτωνείου μηχανικῆς ἣτις ἡμέτερον θεωρεῖται ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν ἐξηγήσιν τῶν κοσμικῶν φαινομένων, ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ τῆς θεωρίας τῶν Quanta λόγῳ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ὑπὸ ἐξηγήσιν στοιχείων, τὰ ὁποία, προηγουμένως, ἡ Ἐπιστήμη δὲν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν, ὡς ἀγνωστοῦσα αὐτά. Ἀλλ' ἡ θεωρία τῶν Quanta δὲν φαίνεται ἐπίσης ἱκανὴ νὰ ἐξηγήσῃ κατὰ πάντα τὰ ὁλονὲν παρουσιαζόμενα καὶ ἀπομονούμενα νέα φαινόμενα. Ἐξ ἄλλου, ἐνῶ πρῶτος ὁ Descartes ἔσχε τὴν διαίσθησιν τῆς ἐνότητος τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἡ μετ' αὐτὸν Ἐπιστήμη ἐστάθη εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐνότητος τῆς ὕλης, διὰ νὰ καταλήξῃ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐνοποιήσεως τῆς ὕλης καὶ τῶν φυσικῶν δυνάμεων χωρὶς νὰ προδικάζεται τὸ τελεσίδικον τῆς ἰσχύος τῆς. Ἡ ἀνακάλυψις τῶν οὐδετερονίων ἀντιφάσκει ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην θεωρίαν. Εἰς τὸ μέλλον, ἢ θὰ πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς δυαδικότητος ὕλης καὶ ἐνεργείας ἢ θὰ δεχθῶμεν τὴν ἐκ δύο στοιχείων ἠλεκτρικῶν, ἐξουδετερούντων ἄλληλα, σύνθεσιν τοῦ οὐδετερονίου¹.

1. Πβ. L. de Broglie, *La physique nouvelle et les Quanta*, σελ. 302. Πβ. ἀνωτέρω, σελ. 403 καὶ σημ. 1.

Συνεπῶς ἐκάστη θεωρία ἀνάγκη νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐξηγητέα, εἰσάγει δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς *σκοπιμότητος* ἑαυτῆς. Χρησιμότης καὶ σκοπιμότης ἀποτελοῦν δύο πόλους ἑλξεως διὰ τὴν παλαιώσιν εἴτε ὕλικῶν εἴτε νοητικῶν ἐκάστοτε ἀντικειμένων.

Ὡς πρὸς τὴν καθαρὰν, ὑποκειμενικὴν παλαιώσιν, αὕτη συντελεῖται ἀναλόγως τῆς διὰ τὸ ὑποκείμενον σημασίας τοῦ παλαιουμένου, κυρίως δὲ ἀναλόγως τῆς συναισθηματικῆς αὐτοῦ ἀξίας. Ἐνταῦθα ἡ σχετικότης ἰσχύει κατ' ἀπόλυτον βαθμόν. Ὅ,τι γεννᾷ εὐχάριστον συναίσθημα, ἀργεῖ νὰ ὑποστῇ ὑποκειμενικὴν παλαιώσιν. Ὅ,τι δυσαραστέϊ παλαιοῦται σχεδὸν ἀμέσως. Δυσαρασεστούμενοι ἀνυπομονοῦμεν νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἐκ τῆς παρατάσεως μιᾶς καταστάσεως εὐρισκομένης εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ συναισθήματος δυσαρασεκίας πού δοκιμάζομεν. Ἀντιθέτως, ἡ ἐξ ἧς προέρχεται ἐν εὐχάριστον συναίσθημα κατάστασις παραμένει ἐν πολλοῖς νέα δι' ἡμᾶς. Ἐνταῦθα ὅμως, ἐπὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ τούτου ἐπιπέδου, προβάλλει μία ἀντινομία μεταξὺ διαρκείας καὶ παλαιώσεως. Ἐνῷ θὰ ἔδει ν' ἀναμένωμεν, τὸ παλαιούμενον ταχύτερον νὰ ἔξη καὶ μακροτέραν (κατ' ἀρχὴν) διάρκειαν, τὸ δὲ βραδύτερον παλαιούμενον, διάρκειαν μικροτέραν, ἐν τούτοις τὸ ταχύτερον παλαιούμενον ἐμφανίζεται (ὑποκειμενικῶς) ὡς διαρκοῦν περισσότερον, τὸ δὲ βραδύτερον παλαιούμενον, τὸ εὐάρεστον δηλαδὴ, τὸ παραμένον « νέον », ἐμφανίζεται ὡς παρερχόμενον μὲ ρυθμὸν γοργόν.

Ἡ τοιαύτη βεβαίως διπλὴ ἀντινομία δὲν φαίνεται νὰ ἐπιδέχεται λύσιν, θὰ παρέμεινε δὲ τοιαύτη ἔσασί, ἐὰν δὲν κατελύετο ἀφ' ἑαυτῆς, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ τοποθετηθῇ τὸ δημιουργοῦν αὐτὴν πρόβλημα ἐπὶ τῆς ὁρθῆς του βάσεως, ὁπότε ἀποδεικνύεται ψευδής. Εἰς τὴν πραγματικότητα λοιπὸν ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν διαδοχικὴν ἐπὶ τῶν τριῶν χρονικῶν διαστάσεων τοῦ μέλλοντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος, τοποθέτησιν τῆς ἐκάστοτε δυσαρέστου ἢ εὐαρέστου καταστάσεως, ἵνα, ἐν σχέσει πρὸς τὰς ψυχολογικὰς ἀντιδράσεις τοῦ ὑποκειμένου, καθορίσωμεν τὴν μεταβλητότητα τῆς χρονικῆς διαρκείας τῆς παλαιώσεως τοῦ ἐκάστοτε ἀντικειμενικοῦ δεδομένου. Ἀνάγκη κατ' ἀρχὴν νὰ προβῶμεν εἰς διαπίστωσιν ὑπάρξεως διαχρονισμοῦ μεταξὺ διαρκείας χρονικῆς καὶ παλαιώσεως ὑποκειμενικῆς τοῦ ἀντικειμένου, αἰτιολογουμένης ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὑποκειμενικῶς μόνον ἡ « παλαιὰ » καὶ ἐσχάτη ὄψις τοῦ παλαιουμένου διαρκεῖ, ἡ δὲ νέα καὶ πρώτη κατὰ χρονικὴν σειρὰν οὐδεμίαν σχεδὸν ἔχει διάρκειαν ἐν συνεχείᾳ δέ, εἰς ἑξακρίβωσιν τοῦ συντελεστοῦ παλαιώσεως τοῦ ἀντικειμένου ἢ τῆς καταστάσεως, ἀναλόγως τῆς χρονικῆς κατηγορίας εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάστοτε ἀναφερόμεθα, ἀφ' ἑνός, ἥτοι τοῦ μέλλοντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναλόγως τοῦ, καθ' ὑποκειμενικὴν ἐκτίμησιν, ποιοτικῶς διαφόρου χαρακτῆρος τῶν, θεωρουμένου ὡς εὐαρέστου ἢ δυσαρέστου, κυρίως ὅμως ἀναλόγως τῆς ψυχολογικῆς του σημασίας, συνεπαγομένης ἔντασιν τῆς ἐκ μέρους

τοῦ ὑποκειμένου θεωρήσεως αὐτοῦ. Ἰδίᾳ, ὅ,τι ἀποτελεῖ ὁλοκληρωτικὸν βίωμα δι' ἡμᾶς, παλαιοῦται ταχύτερον, συνεπῶς δὲ καὶ ἡ προσδοκία του διαρκεῖ περισσότερον χρόνον, ἐὰν θεωρηθῇ ὡς *ἐπερχόμενον*, εἴτε εὐάρεστον εἴτε δυσάρεστον εἶναι. Καθιστάμενον *παρόν*, παλαιοῦται ταχύτερον μὲν ὡς δυσάρεστον, ἄργότερον δὲ ὡς εὐάρεστον, συνεπῶς διαρκεῖ περισσότερον εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ὀλιγώτερον δ' εἰς τὴν δευτέραν. Γενόμενον παρῳχημένον, τὸ μὲν εὐάρεστον ἄργεῖ νὰ παλαιωθῇ λόγῳ ἀμέσου νοσταλγικῆς συνδέσεώς του πρὸς μεταγενέστερα βιώματα, τὸ δὲ δυσάρεστον παρουσιάζει παλαιώσιν ἐπιταχυνομένην λόγῳ τάσεως ὑποκειμενικῆς ἀπωθήσεώς του καὶ ἐκβολῆς του ἐκ τῶν ὁρίων τῶν βιωμάτων τοῦ ὑποκειμένου. Διαπιστοῦται συνεπῶς μία πολὺπλοκος παλαιωτικὴ μεταβλητότης ὀφειλομένη εἰς παλαιωτικὴν ἀσυνέχειαν καὶ εἰς τὴν καθ' ἑκάστην περίπτωσιν ὑπάρχουσαν διαφορὰν ψυχολογικοῦ κλίματος. Ὅπωςδήποτε ὅμως, ἡ δυνατότης τῆς γενικωτέρας ταύτης θεωρήσεως τῆς ἀσυνεχείας τῆς παλαιώσεως, ὀφείλεται εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ διαχρονισμοῦ παλαιώσεως καὶ διαρκείας, καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν διαρκείας μόνον εἰς τὸ « παλαιὸν » ὅχι δὲ καὶ εἰς τὸ « νέον ». Ὑφίσταται δηλονότι συνεχῆς διαλεκτικὴ μεταξὺ παλαιοῦ καὶ νέου, παλαιουμένου καὶ διαρκούντος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν. Τέλος, διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὰ ἄνωτέρω, προσθέτομεν ὅτι ὀλιγώτερον ἐντατικὰ βιώματα ἔχουν μικροτέραν ὑποκειμενικὴν ψυχολογικὴν διάρκειαν, διὸ καὶ ὅσα ἐλέγχθησαν περὶ τῶν ἐντατικῶν τοιούτων, ἰσχύουν καὶ προκειμένου περὶ τῶν μὴ ἐντατικῶν, ἀλλ' εἰς μικροτέραν διαρκειακὴν κλίμακα.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰ προηγούμενα, καὶ δὴ πρὸς τὸ αἶτημα τοῦ παλαιωτικοῦ καὶ διαρκειακοῦ διαχρονισμοῦ τῶν ἀντικειμένων, δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐκτιμήσωμεν χρονικῶς τὴν ιδιότητα τοῦ παλαιοῦ. Πρὸς ποίαν χρονικὴν κατηγορίαν πρέπει νὰ συναφθῇ τοῦτο; Εἶδομεν ὅτι ἐν γένει ὅλαι αἱ χρονικαὶ κατηγορίαι ἐπιδροῦν κατὰ διαφόρους ἐκάστη ἐκάστοτε τρόπους ἐπὶ τῆς παλαιώσεως, ἰδίᾳ τῆς ὑποκειμενικῆς, τῶν ἀντικειμένων. Ἰδιαιτέρως ὅμως, τὸ παλαιὸν ταυτίζεται συνήθως πρὸς τὴν κατηγορίαν τοῦ παρελθόντος. Παλαιὸν εἶναι ὅ,τι ὑπῆρξε νέον, ὅ,τι καθορίζει μίαν προοπτικὴν πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τὸν κόσμον τῶν παρῳχημένων, πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἀφ' ἡμῶν εἰσέτι ἀπομακρυνομένων, πρὸς τὸν κόσμον τὸν ὅποιον συλλαμβάνομεν διὰ τῆς μνήμης μᾶλλον ἢ διὰ τῶν αἰσθήσεων, κόσμον πρὸ πάντων νοητὸν καὶ ἄνευ ἀπτης ὑποστάσεως, διὰ τοῦτο ὅμως ἀκριβῶς περισσότερον τυραννικὸν διὰ τὴν νόησιν. Ἡ διὰ τὴν προβολὴν καὶ τὴν σύλληψιν, ἐν ταυτῶ, τοῦ παλαιοῦ (ὡς νέου) χρησιμοποιουμένη νοητικὴ λειτουργία τῆς μνήμης, καθορίζει διαφόρους συνδυασμοὺς θεωρήσεως αὐτοῦ ἀναλόγως τῆς ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου ἐπιδράσεως ψυχολογικῶν δεδομένων τῶν ὁποίων εἶναι φορεὺς.

Δύο ἀπόψεις δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ παλαιοῦ, ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται εἰς καθαρὰς ψυχολογικὰς καταστάσεις

ἡδονῆς ἢ λύπης, εὐχαριστήσεως ἢ δυσαρεσκείας, τοῦθ' ὅπερ συνδέει τὴν παροῦσαν θεώρησιν πρὸς τὰς ἐννοίας τοῦ εὐαρέστου καὶ τοῦ δυσαρέστου περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος: ἀφ' ἑνός, μία ἀποψις *εὐφημιστική*, ἀφ' ἑτέρου δέ, μία ἀποψις *σχετλιαστική*. Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν, τὸ παλαιὸν συνδυάζεται πρὸς μίαν κατάστασιν πού νοσταλγοῦμεν, κατάστασιν νεότητος ἀνηκούσης εἰς τὸ παρελθὸν ἤδη. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν, συνδυάζομεν τὸ παλαιὸν καί, γενικώτερον, τὴν ὅλην διαδικασίαν τῆς παλαιώσεως, πρὸς μίαν κατάστασιν ἀνεπιθύμητον καὶ ἐξασκοῦσαν, ὥς ἐκ τῆς διαρκείας τῆς, δυσάρεστον ἐπλήρειαν ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ἰδίως ὥς πρὸς τὰς προοπτικὰς πού ἡ παλαιώσις διανοίγει ἐνώπιόν μας, προοπτικὰς χαρακτηριζόμενας ὑπὸ ἐναγωνίου ἢ καὶ ἀγχώδους ἀντιδράσεως ἡμῶν πρὸς τὰ δεδομένα τῆς παλαιώσεως αὐτῆς, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ καθ' ὃν εἶναι συγκεκριμένα ἢ καθ' ὃν παρέχουν ἀσυνάρτητον βάσιν ἀξιολογήσεως τῆς ζωῆς, ἰδίᾳ δὲ ὅταν ἔχωμεν προσκολληθῇ εἰς ἰδεῶδες τι κάλλους καὶ χάριτος. Διὸ καὶ μᾶς φαίνονται ἐλίκρινῃ ὅσα ὁ ποιητὴς λέγει περὶ ἑαυτοῦ, συνειδητοποιῶν τὴν παλαιώσιν τοῦ σωματικοῦ του εἶναι:

*Τὸ γήρᾳσμα τοῦ σώματος καὶ τῆς μορφῆς μου
εἶναι πληγὴ ἀπὸ φοικτὸ μαχαίρι¹.*

Ὁ ψυχικὸς πόνος ἐνταῦθα δὲν ἀναφέρεται τόσον εἰς τὸν ἐπερχόμενον ἀφανισμόν τοῦ σώματος, καθ' ἑαυτόν, διὰ τοῦ θανάτου, ὅσον εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ κάλλους, ἰδανικοῦ πραγματοποιηθέντος ποτέ, κατὰ τὴν νεότητα, καὶ τοῦ ὁποίου φθίνει ὅλον ἐν ἡ πληρότητι.

Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πρῖσμα, τὸ νέον συνδέεται συνήθως πρὸς τὴν χρονικὴν κατηγορίαν τοῦ μέλλοντος. Ἐὰν ὅμως, κατὰ τὴν προηγουμένην περίπτωσιν, δηλαδὴ τὴν τῆς συνδέσεως τοῦ παλαιοῦ πρὸς τὸ παρῳχημένον, τὸν ὅλον τῆς συνδετικῆς λειτουργίας ἔπαιζεν ἡ μνήμη, ἐνταῦθα τὸ μέρος αὐτὸ παίζεται ὑπὸ τῆς φαντασίας. Εἶναι δὲ κατανοητὸν νὰ ἀναγνωρίζωμεν εἰς τὴν μνήμην θετικὴν τινα θεμελίωσιν ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ, νὰ ἀρνούμεθα δὲ αὐτὴν προκειμένου περὶ τῆς φαντασίας. Διότι, ἐὰν μὲν ἡ μνήμη ἔχει ὑπερ-ιστορικὴν κατεύθυνσιν, ἡ φαντασία ἔχει ὑπερ-ορθολογικὴν τοιαύτην, ἐρειδομένην ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ τῆς μόνης ἀμέσου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀνθρώπινον πραγματικότητος, ἥτοι τῆς πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου². Οὕτω τὸ νέον συνδυάζεται ὑποκειμενικῶς πρὸς μίαν ποθουμένην κατάστασιν, ποθουμένην καθ' ὅσον δὲν ἔχομεν εἰσέτι γευθῇ τὰ ὕλικά, ἀλλὰ καί, περισσότερον, τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ πού μᾶς ὑπόσχεται. Τὸ νέον περιβάλλεται μὲ τὸν φωτιστέφανον

1. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, *Le temps dans l'univers cavafien*, ἐν *Annales de la Fac. des Lettres et Sc. Hum. d'Aix*, 1961, σσ. 5-9.

2. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ μορφοποιὸς φαντασία*, ἐνθ' ἄν.

τοῦ ἀγνώστου, πού σβέννυται ἅμα τῇ προσεγγίσει αὐτοῦ πρὸς τὴν ὑπαρξίν μας, διὰ τὴν προσφέρει εἰς ἡμᾶς ἀπτά πνευματικὰ ὀφέλη ἢ τὴν πληρώσει ἡμᾶς ἀπογοητεύσεως¹, ὁπότε ἀναλόγως τοῦ εὐαρέστου ἢ τοῦ δυσαρέστου χαρακτηρὸς τοῦ ἀντικειμένου, ὁ ὁποῖος οὕτω ἀποκαλύπτεται, ἡ παλαιώσις ἐκείνου ἐπιβραδύνεται ἢ ἐπιταχύνεται.

Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ καὶ τὸν δυναμικὸν χαρακτήρα τῆς διὰ τὸ ὑποκείμενον (ἢ ὑποκειμενικῆς) παλαιώσεως ἐνδὸς ἀντικειμένου. Τὸ ἀντικείμενον παλαιοῦται δι' ἡμᾶς ὅχι ἐφ' ὅσον παλαιοῦται καθ' ἑαυτό, ἀλλ' ὅταν λάβωμεν συνειδησιν τῆς παλαιωτικῆς του μεταβολῆς. Μὲ ἄλλους λόγους, τὸ ἀντικείμενον παλαιοῦται ὥς πρὸς ἡμᾶς καθ' ἣν στιγμὴν ἀκριβῶς συνειδητοποιοῦμεν τὴν ἐν αὐτῷ καθ' ἑαυτὴν συντελουμένην παλαιώσιν. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἐξηγεῖται ὁ ἀνωτέρω καθορισθεὶς παλαιωτικὸς διαχρονισμὸς πού ὑφίσταται μετὰ τὸ ἀντικειμενικῆς καὶ ὑποκειμενικῆς θεωρήσεως πράγματός τινος, γεγονότος ἢ καταστάσεως, ἀπτης ἢ νοητῆς. Ἡ ὑποκειμενικὴ παλαιώσις εἶναι σχετικωτάτη, πλὴν ἰσχύει ἀπολύτως διὰ τὸ ἐκάστοτε ἐκτιμῶν ὑποκείμενον, εἶναι δὲ τελείως ἀνεξάρτητος τῆς ἀντικειμενικῆς τοιαύτης. Πρόκειται περὶ ἀπλῆς προβολῆς, ἐπὶ τοῦ ἀντικειμενικῶς παλαιουμένου, μᾶς ἐν ἡμῖν παλαιουμένης ψυχολογικῆς καταστάσεως, καταστάσεως συνδεομένης ἀπλῶς πρὸς αὐτὸ διὰ τινος γνωσιολογικοῦ δεσμοῦ ἐπιτρέποντος πάντως καὶ καθιστῶντος δυνατὴν τὴν προβολὴν ταύτην. Ἡ ὑποκειμενικὴ λοιπὸν παλαιώσις εἶναι, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν τοιαύτην, αὐθαίρετος, πλὴν μόνον κατὰ τὴν χρονικὴν της τοποθέτησιν. Κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν της διάρκειαν ἰσχύει ἀπολύτως. Ὑπόκειται εἰς ψυχολογικὸν χρονικὸν καταναγκασμὸν καὶ ὅχι εἰς ἀντικειμενικὸν τοιοῦτον. Ὡς ἐκ τούτου, δι' αὐτῆς ἐπέρχεται τελεία κατάλυσις τοῦ χρονικοῦ καταναγκασμοῦ τοῦ ἰσχύοντος ἐν τῇ ἀντικειμενικῇ παλαιώσει, καὶ τοῦ συνακολουθοῦντος καταναγκασμοῦ τοῦ παρελθόντος ἐπὶ τοῦ παρόντος, τούτου δὲ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος². Ἡ νόησις εἶναι ἐλευθέρη νὰ τοποθετήσῃ τὴν παλαιώσιν ἐπὶ οἵαδήποτε βάσεως, προσέτι δὲ νὰ προσδιορίσῃ τὸν βαθμὸν ὑποκειμενικῆς παλαιώσεως τοῦ ἐκάστοτε ἀντικειμένου της. Ἐκτὸς λοιπὸν τῶν ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀντικείμενον, πάντως ἀντικειμενικῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν νόησιν, ὅρων τῆς παλαιώσεως, ὑφίστανται ὑποκειμενικοὶ ὅροι, κυρίως ψυχολογικοί, ἐπιδρῶντες ἐπὶ τῆς νοητικῆς λειτουργίας χρονικῆς ἐκτιμήσεως τῶν παλαιουμένων, καταλύοντες συνεπῶς τὰ χρονικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων συντελεῖται ἀντικειμενικῶς ἡ παλαιώσις, περαιτέρω δέ, αὐτὰς ταύτας τὰς χρονικὰς κατηγορίας. Ἐνῶ δηλονότι, ἀντικειμενικῶς ἐξεταζομένη, ἡ παλαιώσις ἐπέφερε, διὰ τῆς ἐντάξεως τοῦ νέου καὶ τοῦ παλαιοῦ

1. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, Sur une illustration allégorique de l'angoisse chez Cavafis, ἐν Annales de la Fac. des Lettres et Sc. Hum. d'Aix, 1959, σσ. 149 - 153.

2. Πβ. ἀνωτ., σσ. 416 - 417.

μεταξὺ τοῦ παρόντος ἀφ' ἑνός, τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ἀφ' ἑτέρου, μίαν ἀσάφειαν εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἐκδήλωσιν τῶν χρονικῶν τούτων κατηγοριῶν, ἡ ὑποκειμενικὴ αὐτῆς θεωρήσις κατέλυσε πλήρως πᾶσαν διάκρισιν μεταξὺ τῶν κατηγοριῶν τούτων, χάρις εἰς τὴν ἐλευθερίαν μεθ' ἧς ἡ νόησις συλλαμβάνει αὐτήν¹.

Δύο εἶναι, ὡς εἶδομεν², αἱ ἄκραι ταχύτητες παλαιώσεως ἀντικειμένων ἀναφερομένων εἰς ψυχολογικὰς ἀξιολογήσεις, ἀνεξαρτήτως τῆς πραγματικῆς ἀντικειμενικῆς φθορᾶς ἐκείνων: ἀφ' ἑνός, ὁ *συρμός*, ἀσύλληπτος κατὰ τὴν ταχύτητα ποὺ ἀποδίδει εἰς τὴν παλαιώσιν ὠρισμένων πραγμάτων· οὕτω, ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἐν ἔνδυμα καινουργὲς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπωλέσῃ πᾶσαν ἀξίαν· τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν περὶ παντὸς πολυτελοῦς καὶ χρησίμου ἐν ταύτῳ ἀντικειμένου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία κατὰ τοῦτο ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτήν, ὅτι ἐξ ἀρχῆς καθορίζεται ὡς ἀσταθῆς καὶ προσωρινή, ἰσχύουσα μόνον διὰ τὸ παρόν, ὅχι ὅμως καὶ διὰ τὸ μέλλον³. Ἀφ' ἑτέρου, ὑπάρχει ἡ *αἰσθητικὴ ἀντοχή* ἡ ὁποία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν συρμόν, ἀποχρονικοποιεῖ τὸ ἀντικείμενόν της, ἐν προκειμένῳ τὸ ἔργον τέχνης, ἀναδεικνύουσα αὐτό, ἀνεξαρτήτως τῆς ὕλικῆς φθορᾶς του, κατὰ τὸ δυνατόν αἰώνιον, ἥτοι ὑπεράνω χρονικῆς διαρκείας⁴. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ συρμὸς προβλέπει τὴν ἄμεσον πτώσιν τῆς ἀξίας τῆς μορφῆς τῶν δημιουργημάτων του, διότι τοῦτο ἀκριβῶς τὸν ἐξυπηρετεῖ, ἀντιθέτως ἡ Τεχνικὴ σταθμίζει διὰ παντὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἰδικῶν της ἔργων. Περαιτέρω, ἡ ὕλικὴ φθορὰ ὀλοκληρῶνει τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ ἔργου τοῦ συρμοῦ, ἐνῷ ἀντιθέτως καταξιώνει τὸ ἔργον τέχνης. Ἡ φθοροποιὸς δύναμις τοῦ χρόνου προκαλεῖ ἐξωτερικὰς ἀλλοιώσεις εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ καλλιτεχνικοῦ δημιουργήματος, αἱ ὁποῖαι, ἂν βεβαίως συντελοῦν εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀφαίρεσιν τῆς ἀρχικῆς του λαμπρότητος, καθιστοῦν φανεράν τὴν ἐκτὸς πάσης χρονικότητος, τὴν *αἰωνίαν* του *νεότητα*, ἐφ' ὅσον καὶ ἄνευ τῆς λαμπρότητος ἐκείνης, ἡ μᾶλλον ἐπειδὴ ἀπεγυμνώθη ταύτης παραμεῖναν καθαρὰ μορφή, τὸ ἔργον τέχνης ἐξασκεῖ αἰσθητικὴν γοητείαν. Παριστάμεθα μάρτυρες μιᾶς ἐξαυλώσεως τοῦ καλλιτεχνήματος, καθ' ὅσον τὸ ἐφθαρμένον περιβλήμα ἀφήνει νὰ προβάλῃ καθαρώτερον τὸ ἐσωτερικὸν κάλλος. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὑπογραμμίζει καὶ τὸν ἀφθαρτον χαρακτῆρα ποὺ δυνάμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὸ ἔργον τέχνης. Διὰ τῆς ἐξωτερικῆς του φθορᾶς ἐξασφαλίζει τὴν ἐσωτερικὴν, τὴν

1. Διτιπὸς λοιπὸν, ὡς βλέπομεν, ἡ νοητικὴ ἐλευθερία εἶναι καταλυτικὴ τοῦ χρονικοῦ καταναγκασμοῦ, ἀφ' ἑνός μὲν, ὡς θεμέλιον τοῦ διαχρονισμοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν παλαιώσιν, ἀφ' ἑτέρου δέ, λόγῳ τῆς ἐπικαιροποιήσεως τοῦ διαχρόνου (πβ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Χρονικαὶ καὶ καιρικαὶ κατηγορίαι, ἐνθ' ἀν., σελ. 436).

2. Πβ. ἀνωτ., σελ. 413.

3. Ὑπὸ τὴν κυριωτέραν τῆς τοῦλάχιστον λειτουργικῆς σημασίας.

4. Πβ. Horatius, Carm., III, 30, 1: Exegi monumentum aere perennius.

πνευματικὴν του ἀφθαρσίαν. Πρόκειται δηλαδή περὶ νίκης ἐπὶ τῆς φθορᾶς¹ καί, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἐπὶ τοῦ χρόνου, συγκεκριμένως ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς χρονικότητος. Διὰ τῶν πνευματικῶν μορφῶν, τὰς ὁποίας ὀρθώνει ἡ Τέχνη, ἡ ἀρχὴ τῆς παλαιώσεως, συνεπῶς καὶ αὐτὸς ὁ χρόνος εἰς τὸν ὁποῖον ἐγγράφεται ἡ παλαιώσις αὕτη, καταλύονται ὁλοκληρωτικῶς².

*
* *

Ποῖα συμπεράσματα, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων; Κατὰ πρῶτον λόγον, ὅτι, καίπερ ἐμπνεομένη ὑπὸ τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν, ἡ νόησις, ἐλευθέρα κατὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῶν ἐν χρόνῳ ὑπαρχόντων ἢ συντελουμένων, ἀναδιαρθώνει τὸ νοητὸν πλέγμα τὸ ὀριζόμενον ὑπὸ τῶν κατηγοριῶν τούτων, συμφώνως πρὸς ἴδια ὑποκειμενικά κριτήρια, καὶ δὴ συμφώνως πρὸς τὸν ἐλεύθερον χαρακτῆρα ποὺ παρουσιάζει ἡ αὐτενεργὸς πνευματικότης τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν τῇ προεκτάσει τῆς διαπιστώσεως ταύτης, προκύπτει, ὡς δεύτερον συμπέρασμα, ὅτι αὕτη ἡ πνευματικότης τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖ εἰς τὴν ἀξιολογικὴν μηδένισιν τῆς σωματικῆς του παλαιώσεως, συντελουμένης κατ' ἀναποτρέπτους φυσιολογικοὺς νόμους. Ὁ πνευματικὸς ἀνθρώπος εἶναι ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου κατὰ τοῦτο, ὅτι αἶρεται ὑπεράνω τῶν περιστασιακῶν τούτων πλαισίων τοῦ βίου. Ἄν καὶ ἔῃ ἐν συγκεκριμένῳ χώρῳ καὶ ἐν συγκεκριμένῳ χρονικῷ διαστήματι, ἂν καὶ τὰ συγκεκριμένα ταῦτα βασικά στοιχεῖα τοῦ φυσιολογικοῦ τοῦ βίου ἐπηρεάζουν ἀναντιρρήτως τὴν κατεύθυνσιν τῶν διανοημάτων του, ἐν τούτοις εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐξέλθῃ, διὰ τῆς νοητικῆς καὶ φαντασιακῆς του δραστηριότητος, πέραν τῶν ὁρίων ποὺ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καθορίζουν, πρὸς κόσμους ἀδιανοήτως πλουσίους εἰς ἀριθμὸν καὶ περιεχόμενον. Καίτοι αἱ σωματικαὶ του δυνατότητες ὑφίστανται ἀνεπανορθώτως τὰ ἐπακόλουθα τῆς φθοροποιοῦ ἐπιδράσεως τοῦ χρόνου³, αἱ πνευματικαὶ του τοιαῦται, ἐὰν φθειρῶνται, τοῦτο συμ-

1. Δι' ἐκτενεστέραν καὶ ἐντελεστέραν ἔκθεσιν τῶν ἀνωτέρω, πβ. P. A. Michelis, ἐνθ' ἀν.

2. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἡ ὁποία, καίτοι, ὡς παρῳχημένη, ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν, διατηρεῖ ἑσσεὶ τὴν ἐπικαιρότητα της καὶ τὴν ἀξίαν της, ὡς ἄλλωστε καὶ ὅλα τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος, ὡς ἀνταξία.

3. Πβ. Ch. E. Odell, *Aptitudes and Work Performance of the Older Worker*, ἐν J. E. Anderson, *Psychological Aspects of Aging*, Washington, Amer. Psychol. Assoc., 1956. Πβ. S. L. Wolfbein, *The Length of Working Life*, ἀνακοίν. εἰς τὸ Δ' Διεθν. Συνέδρ. Γεροντολογίας, Merano, Ἰούλ. 1957. Πβ. R. Daric, *Viellissement de la population et prolongation de la vie active*, Paris, 1948. Πβ. S. Pacaud, *Le vieillissement des aptitudes en fonction de l'âge et du niveau d'instruction*, ἐν *Biotypologie*, 1953, 3-4, σσ. 65-94. Πβ. A. T. Welford, *Skill and Age*, London, 1951. Τοῦ αὐτοῦ, *Aging and Human Skill*, London, 1958.

βαίνει, ἐκτὸς ἐξαιρετικῶν τινῶν περιστάσεων, συνήθως ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου, ἢ καὶ οὐδόλως. Τὸ τρίτον συμπέρασμα, προέκτασις τοῦ προηγουμένου, εἶναι ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος εὐρίσκεται καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἀπτοῦ. Ἡ πνευματικότης τῶν κοινωνιῶν εἶναι, ἐξ ἄλλου, παράγων καθορισμοῦ τῆς παλαιωτικῆς ἢ τῆς ἀνανεωτικῆς τῶν πορείας. Ἡ αὕτη πνευματικότης καταλύει τὴν χρονικὴν ἀναγκαιότητα παντὸς ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἀξιολογικῶς, ὁ ἀρχαῖος κόσμος δὲν εἶναι πλουσιώτερος τοῦ συγχρόνου, ἀλλ' οὔτε καὶ ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος ὑποδεέστερος τοῦ νεωτέρου, καθ' ὃν τοῦλάχιστον βαθμὸν ἡδυνήθη νὰ σεβασθῇ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πνευματικότητα. Ἡ ἱστορικὴ συνείδησις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὠλοκληρωμένη, ἐὰν περιορίζεται εἰς τὴν κατὰ χρόνον ἀξιολόγησιν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἕνα πρῶτον κύκλον ἀξιολογήσεως τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἐπόμενος συναφὴς κύκλος προϋποθέτει διεύρυνσιν τοῦ ἱστορικοῦ ὀρίζοντος τοῦ ἀνθρώπου πέραν πάσης χρονικότητος, εἰς τρόπον ὥστε εἰς τὸν συγκεκριμένον ἱστορικὸν ἄνθρωπον, νὰ ὑπάρχῃ ἡ δυνατότης νὰ ἀναγνωρισθῇ μία ὑπερῖστορικὴ ὑπόστασις, χάρις ἀκριβῶς εἰς τὸ ἐκχέλισμα τῆς πνευματικῆς του ὀντότητος πέραν τῶν ὁρίων τῆς στενῶς ἐννοουμένης βιοχρονικότητός του. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐταξία καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν ἐν χρόνῳ χάριν τῆς ὑπερχρονικῆς του πνευματικῆς ὑποστάσεως. Τέλος, ὡς γενικὸν συμπέρασμα, προκύπτει ὅτι ἡ παλαιώσις εἶναι ἀντικειμενικὴ ἀναγκαιότης ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν, ὅτι ὅμως, ὡς καὶ αὗται, καταλύεται καθισταμένη ὑποκειμενικὴ ἐλευθερία χάρις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πνευματικότητα.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ